

Többjelentésűség a szabadkőművesi páholynevekben (A "Resurrexit" páholy nevének jelentései)

A szabadkőművesi páholynevek eddig nyelvészeti szempontból nem vizsgált halmaza sajátos helyet foglal el a tulajdonnevek között. A páholynevekben a jelentésszerep általában nem homályosul el. Ennek bizonyossága, hogy egyidejűleg több városban is létezett azonos nevű páholy, tehát elsősorban nem az azonosítást szolgálta az elnevezés. A névválasztás ugyanis rendszerint a szabadkőművesség zárt fogalomvilágából történik.

Ezekre az elnevezésekre is rányomja a bélyegét a névadó, tehát ebben az esetben a szabadkőművesség. Ennek a szervezetnek a szokásai, hagyományai, tehát a belső világa határozza meg a páholyneveket. Mindenekelőtt az elvontság, az eszmeiség, ahogyan "alkotmányuk" kifejezi: a filozofikus felfogás jellemzi a szabadkőművességet, ezért a páholyneveket is.

Az emberbaráti érzés a szabadkőművesség első, angol irányzatában vallásos istenhitben fejeződik ki. A Felsőbb Lénybe vetett hit feltétele a páholyba való felvételnek. A haladás szolgálata a haza érdekében ugyancsak hozzátartozik a szabadkőművesség lényegéhez. Egyébként ez az előbb említett két sajátosságból természetesen következik.

Elsősorban hagyományaik miatt, de a különböző okokból az önkényuralmi rendszerekben őket érő támadások ellen történő védekezésből és a jótetteikről való szerény hallgatás érdekében felvételük alkalmából titoktartási fogadalmat tesznek. Jelképeik ezt a titkosságot védik. Másrészt a tagok összetartását erősítik.

Mindez a páholyok neveiben is érvényre jut. Ezeket az elnevezéseket úgy választották, hogy a külső kíváncsiskodó lehetőleg másként értelmezze, mint a szövetség tagjai.

Példa erre a veszprémi *Virradat a Bakonyalján* nevű 1898 és 1907 között fennálló szabadkőművesi kör neve. (A kör a páholynál kevesebb joggal rendelkező társaság. Tagjai kisebb képzettséggel rendelkeznek a szabadkőművesség területén. Ezek a körök később kívánságuknak megfelelően rendszerint páhollyá alakulnak.) Ennek a körnek a neve két részből áll. Az első rész külső szemlélő számára csupán egy napszak választékos neve. A szabadkőművesek gyülekezetük kezdetét, a köreikben sokszor emlegetett, a szabadkőművesség lényegéhez tartozó világosság eljövételét hallják benne, természetesen jelképes értelemben. A név második fele azonosítja a kör elhelyezkedését. Minthogy Veszprémen kívül más településekről is voltak a körnek tagjai, ezért igen találó ez a megjelölés.

A kettős, tehát a felszíni, vagyis a kívülállók számára szóló, mondhatjuk "fedőnév" és a mély, vagyis a szabadkőműveseknek szánt értelem a szabadkőművesi páholynevek egyik legfőbb jellegzetessége.

A jelentés olyan fontos a páholynevek legtöbbszörénél, hogy még a tulajdonneveknél – éppen a jelentés elhomályosulása folytán – egyébként nem szokásos többjelentésűség jelensége is megfigyelhető. Már maga az előbb ismertetett felszíni és mély jelentés is ennek sajátos esete. Ámde még ezen belül is többféle

jelentés különíthető el az említett neveknél. Ugyanaz a hallgató is egynél több értelmet érzékel sok páholynevben.

A XIX–XX. századi páholyneveinkben a leggyakoribbak a személyekről történő elnevezések. Legtöbbször ez már maga többjelentésűséget hordoz. Tudniillik a személyt valamelyik, alkalomadtán több tulajdonságával azonosítják. Erről nevezik el a páholyt. Ez az elnevezési mód a régebbi korok páholynevéadási szokását folytatja. Akkor ugyanis magát a tulajdonságot adták a páholy nevéül. Eleinte ajánlással, mint valaha költők, írók tették nemes pártfogóikhoz, most a szabadkőműves páholyok névadói az illető erényhez ajánlották páholyukat. Így keletkezett *A Nagylelkűséghez* című páholy neve például. Az újabb idők jeleként az ajánlás elmaradt, és csak a tulajdonságot tartották meg a páholy nevében. Ha nem egészen egyértelmű a páholynev jelentése, akkor esetleg magyarázó jelmonddal világítják meg. Ilyen például a *Demokrácia* páholy jelmondata, amit hivatalos papírjaikon, általában hivatalos formában használtak: "Szabadság, Egyenlőség, Testvériség". Szándékuk szerint itt ekként egyértelművé tették a jelentést.

A személyről történő elnevezés voltaképpen magát a tulajdonságot, vagy a tulajdonságokat helyettesíti. Mivel azonban mindenkinek végtelen sok tulajdonsága van, a páholynev is számtalan jelentéssel bírhat. Éppen a jelentés egyértelműsége érdekében sok páholynevben találunk ilyenkor kiegészítő mondatocskát, "ajánlást". Például az 1869–1920 között létezett *Corvin Mátyás* páholy *Az Igazságoshoz* kiegészítést alkalmazta nevében. Az *Árpád* páholy *A Testvériséghez* ajánlotta páholyát, akárcsak a *Deák Ferenc* páholy.

Ha azonban az azonosítást szolgáló kiegészítés hiányzik a páholynevből, akkor a meghatározhatatlanul sok jelentés jelenségével találkozunk. Ilyen például az 1946 és 1950 között létezett *Balassa József* páholy vagy az 1914 és 1919 között működő *Anonymus* páholy neve. Az utóbbihoz még egy szokás is fűződik: a páholy tagjai a városligeti Anonymus-szobornál szoktak találkozni.

A többjelentésűség egyik példája lehet a kassai *Resurrexit* páholy neve. Ez a páholy 1899-ben alakult és a magyarországi betiltást, tehát 1920-at követően még 1935-ben is található adat róla az Országos Levéltár kiadatlan iratai között. Ez a páholynev a kívülállók számára azonnal értelmes. A húsvéti örömhírt közli: Jézus feltámadott! Akár egy vallási gyülekezet elnevezése is lehetne. Tudjuk, hogy a szabadkőművességbe való belépés feltétele az istenhit volt, tehát ez a felszíni jelentés egyáltalán nem idegen a szabadkőművességtől.

A *Resurrexit* név a vidékre is utal, hiszen Kassa és környéke Rákóczi-birtok volt. II. Rákóczi Ferenc 1704-ben megjelent kiáltványa jut eszébe a magyar hallgatónak: "Recrudescunt vulnera..." (Megújultak, újra felszakadtak sebei...), feltámadt a kurucság a nagyságos fejedelem hívására. "Resurrexit." Magyarországnak ez a vidéke állt először a szabadságharc zászlaja alá. Nem véletlen, hogy a közeli Beregszászon az egyik páholy neve *Pro Libertate!*, Eperjesen *Thököly Imre*, Sátoraljaújhelyen és Désen *II. Rákóczi Ferenc* volt. Ez az elnevezés kívülállók számára bármilyen hazafias egyesület elnevezése is lehetett volna. A "titkosítás" tehát jól működött.

A szabadkőműveseknek azonban, elsősorban a kassaiaknak ez az elnevezés mást jelentett. Erről az Országos Levéltárban P 1083 LXII. 121. cs. "Resurrexit" páholy Kassa 7. lapján és annak hátán Mártonffy Márton szövetségtanácsi tagnak (a későbbi helyettes nagymesternek) a nagymesterhez küldött leveléből szereztem tudomást. Ennek erre vonatkozó részletét idézem: "F. hó 14-én fm.:tv.: az »Egyetértés« tagjait I. foku munkára híván össze, e munka egyedüli tárgya a fönnebb említett megállapodás szerint a ::: . . . elaltatása tárgyában előterjesztett indítvány volt. Ennek eredményét az 1.) alatt tisztelettel csatolt munkatábla tünteti fel, melyből kitűnik, hogy az "Egyetértés" cz. páholy az Alkotmányban előírt utasítások megtartásával szabályszerű módon lett altatva.

Az említett munka befejezésével a volt Egyetértés ::: . . . jelenlevő nyolcz mester tagja, továbbá dr. Szörényi Tivadar a "Reform" ::: . . . -nak szabályszerűen fedezett s jelenleg Kassán lakó tagja, tehát összesen kilencz kifogástalan mester tv. . . vezetésem alatt tartott értekezletében "Resurrexit" cz. alatt új ::: . . . alapítását határozta el s egyidejűleg – mint ezt a B) alatt csatolt jegyzőkönyv igazolja – az új ::: . . . tisztikarát megalakította.

Egyidejűleg intézkedtem arra nézve, hogy az "Egyetértés" ::: . . . összes főszerelése és irattára megőrzés végett dr. Moskovits Jakab fm. . . tv. . . -nek átadassanak."

A levélrészletben szereplő három pont belső használatra szolgáló szabadkőművesi jelzés. A "munka" az összejövetelet, a "munkatábla" a jegyzőkönyvet, a "fedezett" kilépettet, az "elaltatás" megszüntetést, a "mester" a szabadkőművesi tudományokban a háromfokozatú rendszer legmagasabb szintjét elért tagot jelenti. Az *Egyetértés* páholyhoz a *páholy* szót egy alkalommal nem teszi ki. A páholy választott vezetőjét nevezték főmesternek, rövidítve: fm. . . -nek. A szabadkőművesek egymást "testvér"-nek szólították. Ezt a kifejezést tv. . . -ként rövidítették.

Az idézett levélrészlet egyértelműen megmagyarázza a páholy név eredetét. A feloszlott, vagyis ahogyan ők mondták "elaltatott" *Egyetértés* páholy voltaképpen a régi tagság egy részével az új páholyban újjászületett. "Resurrexit". Még a páholy főmestere is megmaradt dr. Moskovits Jakab személyében. Mindezt a *Resurrexit* páholy megalakulásakor a belső terjesztésű szabadkőművesi lapokban közzétették, tehát szabadkőművesi körökben a páholy neve ezt jelentette.

A *Resurrexit* páholy névnek még egy jelentése volt. Ezt még szűkebb kör értette. A kassai szabadkőművesek páholya megható, őszinte lelkesedéssel őrizte Kazinczy Ferenc emlékét. Mi, kívülállók is tudjuk, hogy Kazinczy Ferenc szabadkőművesi tevékenysége szorosan kapcsolódik Kassához. 1888-ban ebben a városban alapította meg a kor legnagyobb magyar szabadkőművese Batsányi Jánossal és Baróti Szabó Dáviddal a szabadkőműves szellemű első magyar irodalmi folyóiratot, a Kassai Magyar Museumot. Később szabadkőművesi nevét választotta folyóirata címéül: *Orpheus*-t. Kassához Kazinczy Ferencet tanfelügyelői és jegyzői foglalkozása is kötötte. Ezért 1901-ben, Kazinczy Ferencnek fogságból való kiszabadulása századik évfordulóján, országos részvétellel nagy ünnepség keretében emlékeztek meg a kassai *Resurrexit* páholyban nagy szabadkőműves elődjükről. A nagyszabású ünnepségen elhangzott Csengey Gusztáv alkalmi verse is, mint utolsó

szám. Csengey Gusztáv a *Resurrexit* páholy tagja volt, egyébként az eperjesi evangélikus teológia tanáráként működött. A költemény címe: "Kazinczy emléke". (Az Országos Levéltárban P 1134 "Resurrexit" páholy Kassa 7. t. 32. 19. 28–32. lapon található.) A vers utolsó sora ugyancsak a páholy nevére utal:

Im az a szent láng vissza most ragyog rád,
S a szózat rólad zeng: "Feltámadott!"

Ez tehát a páholynév legszűkebb körben értelmezett jelentése. A páholy Kazinczy Ferenc szellemében működik, mintha maga a névadó támadt volna fel benne.

Miután a szabadkőművesség már Kassán sem működhetett tovább, sok magyar távozott el onnan, köztük számos szabadkőműves is. A messze Brazíliába is többen eljutottak közülük. Számos más, külföldi országhoz hasonlóan Brazília fővárosában, Sao Paoloban is alakult magyar páholy. Minthogy az alapítók között kassaiak is voltak, páholyuk nevéül a *Resurrectio* nevet választották: *Feltámadás*. Így emlékeztek a kassai *Resurrexit* páholyra. Ennek a páholynévnek másik, ugyancsak szabadkőművesi, belső jelentése a magyar szabadkőművesség feltámadásába vetett hitet fejezi ki.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

Hogy hívnak?

1. Amikor erre a kérdésre gyerekes humorral ezt válaszoljuk: úgy, hogy "gyere ide", nem is gondolunk a kifejezés jelentéstani és nyelvtani sokszínűségére. Ha viszont válaszképpen eláruljuk nevünket, így fogalmazunk: Tasnak, Hubának, Töhötömnek, stb. hívnak. Itt a névhez illesztett *-nak/-nek* rag latívszi eredetéből kifolyólag már nem a *hogy hívnak?* kérdés által sugallt módhatározói síkon mozog, hanem azt sejteti, hogy a személyt a névvel azonosítjuk, erre utal a bemutatkozás egyik lehetséges módja is: *Töhötöm vagyok*. Ugyanerre a célra a finn nyelv transzlátívuszt használ: *Hänet kutsutaan Pekaksi* 'Pekkának hívják', tkp. 'Pekkává hívják'. Ez a rag erős azonosító tartalmat hordoz, a megnevezett tulajdonképpen a nevévé válik. A finn transzlátívusz rag, hasonlóan a magyar *-vá/-vé*-hez ugyancsak latívszi eredetű. Ha további idegen nyelvekben is körülnézünk, a helyzet egyre bonyolódik. A latin nyelvek bevett formulája a 'hív' jelentésű ige visszaható ragozású használata, mint pl. az olasz *mi chiamo, ti chiami* stb. tkp. 'hívom magam, hívod magad'. Az angol ezt a legmegszokottabb fordulatokban kerüli, de a 'hív' jelentésű *to call* alkalmazható megnevezésre, pl. a *to call sy by the name of...* szerkezettel 'hívni valakit valamilyen néven', és nem okvetlenül tulajdonnevek összefüggésében, pl. *I call her mother* 'anyá(m)nak hívom'. A már említett *chiamare* mellett más esetekben a 'mondani' jelentésű *dire* is előfordul az olaszban 'valakit valaminek, valakinek mondani'

jelentésben. Az angolban is használható a *to say* hasonló logikájú szerkezetekben, bár nem tulajdonnév megjelölésére. Az eddigi példákból, melyek mellé még sok nyelv adatait felsorakoztathatnánk, néhány szóhasználatbeli és gondolkodásbeli különbség máris kibontakozik. Ha 'hív' jelentésű igét alkalmaz a beszélő, ez arra utal, hogy a megnevezés célja az, hogy a megnevezett menjen oda a hívóhoz, aki nyilván akar tőle valamit. Ha azonban a 'mond' jelentésűt használják, ez másfajta helyzetet tételez föl: a kapcsolat nem a megnevező és a megnevezett között jön létre, hanem a megnevezettől voltaképpen függetlenül a megnevezők egymás között használják a nevet, arra a célra, hogy emlegessék a név viselőjét. Ugyanezen a logikán alapul a személynevek szólító és említő funkciójúakra történő felosztása. Ezt a jelentéstani alaphelyzetet színezi a nyelvtani megformáltság: a magyar Pl. 3. személyragú *hív*nak a megnevező és a megnevezett közti említett kapcsolatra utal, tehát ők, valakik, (általános alany) hívnek engem, hogy menjek oda. A latin típusú visszaható ragozás ezzel szemben önellátó – nincs szükség több személyre, a név viselője hívja magát valahogyan. Ha most megfigyeljük a német megoldást, homokszemek kerülnek a gépezetbe: *wie heißt du?* 'hogy hívnak?', *ich heiße, du heißt, wir heißen*, stb. A *heißen* igét, melynek alapjelentése 'hív', nem visszahatóan ragoztuk, pedig így lenne logikus, és a *nennen* 'megnevez' esetében így is történik: *er nennt sich*. Tehát a *heißen* mellett nem a tárgy vagy más határozói bővítmény jelzi a megnevezett személy kilétét, hanem nagyon praktikusán, de a várt logikától eltérően maga a ragozott igealak, amely így két legyet üt egy csapásra: egyszerre fejezi ki a megnevező és a megnevezett személyét, vagyis az alanyt és a tárgyat, amelyek megkülönböztetésére azonban az igealakon belül nincs morfológiai lehetősége. A különböző nyelvek megnevezésre használt igéinek jelentéstaniát és etimológiáját, valamint a grammatikai megformáltságot figyelembe véve tarka kép bontakozik ki előttünk.

2. Az említett nyelvek 'hív, nevez' jelentésű igéinek etimológiai megfelelői és előzményei a következő szemantikai csoportokat hozzák létre: a *heißen*-nel összefüggő ófelnémet szó jelentései a 'megnevez' mellett 'hív, vezényel, indít, felszólít'. Az óangol szó jelentései 'parancsol, küld, irányít, megígér'. Az indoeurópai rekonstruált szó 'mozgásba hoz, mozgásban van' jelentésű. Ez jól nyomon követhető a görögben is, ahol a *κτείν* 'mozgásba hoz, elmegy' jelentésű, és az ide tartozó többi görög szónak is 'mozdít, indít, megy' típusúak a jelentései. (Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Berlin, 1989.) Ezzel függ össze a latin *ciēre* 'mozgásba hoz', melynek iteratívképzős alakja, a *ciāre* 'mozog, hív' jelentésű, amelyeket lényegében őriz olasz folytatója, a *ciutare* is, kiegészülve az előbbiekből leszűkült 'idéz, megidéz' jelentéssel. (CORTELAZZO-ZOLLI, Dizionario Etimologico della lingua italiana, Bologna, 1984⁶). Az óind szó 'mozog, eltávolodik' jelentésű. Érdekes adalékokkal szolgálnak a szláv 'hív' jelentésű szavak etimológiai megfelelői. Az orosz *звать*, a horvát *zvati*, stb. a következő jelentésű indoeurópai szavakkal rokonok: litván 'megbeszél, elvárásol', lett 'elvárásol, megbabonáz', görög 'dicsekszik, huncog', örmény 'szentel, ajánl' (VASMER, Russisches Etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1953). A finnugor etimológiák is hasonló jelentéseket mutatnak: a finn *kutsua* vepsze megfelelője 'hív, kér', a lapp szó pedig 'parancsol, hív, nevez' jelentésű.

Az osztjákban 'hívogat, csalogat, csábít', egyik nyelvjárásában pedig 'tanít, tanácsol' jelentéseket találunk (Suomen Kielen Etymologinen Sanakirja, Helsinki, 1958).

Mindezek kapcsán megfigyelhető, hogy a fent említett megnevező-megnevezett kapcsolat vagy nem áll fönn – ez a helyzet az 'emleget', illetve a kizárólag 'megnevez, névvel ellát' jelentéseknél, vagy pedig fönnáll, ez jellemzi az esetek túlnyomó többségét. Milyen ez a kapcsolat? Alapvetően kétféle lehet: a.) a beszélőtől kiinduló és a megnevezett felé irányuló, az egyszerűség kedvéért *tölem* típus; b.) a beszélő felé, egy távolabbi helyről ide irányuló, *felém* típus. Látható, hogy a megnevezés mögött majdnem mindig mozgás rejlik, ez legtisztábban a görög 'mozdít, megy' jelentésekből látszik, de a többiből is kimutatható. A megnevezéssel talán könnyebben rokonítható a *felém* típus, amelybe a 'kér' tarozik, és erre épülve, azzal a többlettel, hogy a beszélő mozgásba is akarja hozni a megnevezettet, a 'hív', a 'szólít', az 'idéz' és az ezekkel rokon jelentések.

Kicsit több fantáziára van szükség a *tölem* típus és a megnevezés közötti összefüggés megértéséhez. Ennek is több fokozata van a beszélő és a megnevezett közötti kapcsolat intenzitása szerint. 1. 'ígér, ajánl' típus: datívuszi alapjellegű, a beszélő nyújt valamit a másik személynek. 2. 'dicsekszik, henceg' típus: ez is datívuszi alapjellegű, de színezi egy lappangó reflexivitás, hiszen a beszélő magáról beszél. 3. 'elvarázsol' típus: itt a kapcsolat már lényegesen aktívabb, hiszen itt a beszélő nem egyszerűen ad, nyújt valamit, hanem a másik személyt meg akarja változtatni, hatást akar rá gyakorolni. Érdekes, hogy a litván szó egyszerre jelent 'megbeszél'-t is az 'elvarázsol' mellett, emögött is az a logika húzódhat meg, hogy a megbeszéléssel hatást akarunk gyakorolni, esetleg meg akarjuk babonázni a beszédpartnert. 4. 'küld, indít, mozdít' típus: itt a legerősebb a beszélő hatása a másik személyre, hiszen itt már a megnevezés célja kimondottan az, hogy a megnevezettet kimozdítsa nyugalmi állapotából, elérje, hogy az menjen valahová, és tegyen valamit. Mint láttuk, az első két típust az jellemzi, hogy a beszélő ad valamit, az utóbbi kettőt az, hogy vár, akar valamit a megnevezettől.

3. Ha az itt felvázolt jelentéstani típusokat a lehetséges grammatikai megformáltsággal összevetjük, a következő típusokat nyerjük:

a.) *felém* típus, 'mozgásba hoz' + visszaható ragozás (olasz, horvát)

b.) *felém* típus, 'mozgásba hoz' + Pl. 3. (magyar, görög)

c.) 'mond, emleget' típus + Pl. 3. (részben olasz, angol)

d.) *felém* típus, 'mozgásba hoz' + igei személyrag a beszélő szerint + zéró morfológiai jelöltség a megnevezettre vonatkozólag (német). E típus színezete lehet a németből és az olaszból is kimutatható szerkezet: *ich heiße ihn antworten, lo chiamo a rispondere* 'felhívom, kérem, hogy válaszoljon'. Itt a *felém* típus 'mozgásba hoz' jelentése társul a megnevezett akkuzatívuszával és egy célhatározói bővítménnyel, amelyek együttesen olyan jelentést adnak, ami inkább a 'kér'-hez áll közel.

e.) 'megnevez' + visszaható ragozás (német: *sich nennen*)

f.) 'mond, emleget' + visszaható ragozás (olasz *dirsi*).

Megfigyelhető, hogy míg az etimológiai megfelelők jelentéstanát inkább a *tölem* típus uralta, a ma használatos kifejezésekben a *felém* típus dominál. Ezek közül a b.) és a c.) a legvilágosabb logikájú (ők hívnak engem, ill. ők emlegetnek engem). Az

e.) és az f.) megoldás önellátó alapjellegű, a beszélő saját magát nevezi meg, ill. említi valahogyan. Ez a módszer tulajdonképpen a beszélő előkészületét jelzi arra a helyzetre, ha megkérdezik, hogy mi a neve. A kifejezés mutatja, hogy ebben az esetben ő így és így nevezné magát.

A d.) típus tulajdonképpen egy fél visszaható szerkezet, míg végezetül az a.)-ban a kifejezés túlbiztosított jellege tűnik föl: 'hív' (a megnevezés célja, hogy a név viselője odamenjen a hívóhoz) + reflexív ragozás. Ilyenkor tehát a beszélő saját magát szándékozik a hívással megmozdítani, és rávenni, hogy menjen oda saját magához, hiszen akar valamit a hívottól, illetve önmagától.

BERTHA FRANCISKA

Anyakönyvezett becézőnevek

Az utóbbi években egyre szaporodnak az anyakönyvekben a hivatalossá vált keresztnévrövidülések és kicsinyítő képzős névformák, melyeket a köznyelv *becenév*-nek, a névtan pedig a legáltalánosabban *becézőnév*-nek nevez, így az e területet a legátfogóbban kutató HAJDÚ MIHÁLY is (Magyar becézőnevek 1770–1970. Bp., 1974).

Az alábbiakban megkísérlem röviden áttekinteni az utóbbi tíz év anyakönyvezett becézőneveit az 1983–87 között született gyermekek keresztnévstatisztikája és a Nyelvtudományi Intézethez érkezett, anyakönyvezés iránti kérelmek alapján. Becéző jellegű férfinevek bejegyzését eddig elenyészően kevés szülő kívánta, ezért azokkal csak érintőlegesen foglalkozom.

Rendkívüli nehézséget jelentett a becézőneveknek a teljes nevektől való elkülönítése, az általam választott megoldás bizonyára sok esetben vitatható is. A J. SOLTÉSZ KATALIN (A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 61) által átmenetinek tekintett *Kata*, *Magda*, *Zsuzsa* nevet például a becézőnevek közé soroltam, mert a közvélemény egy-egy teljes névhez tartozónak tudja őket, csakúgy, mint a *Fanni*, *Giitta*, *Nelli* nevet. Ezzel szemben nem vettem számításba pl. a *Hanna*, *Janka*, *Petra*, *Teréz*, *Vera* nevet, mert ezeket szerintem sokkal inkább önálló névnek tartják a névválasztók, sem pedig az etimológiailag becéző képzős *Aranka*, *Emőke*, *Franciska* típusú neveket, mert ezek képző nélküli alakja teljes névként nem használatos. A becézőnevek közé soroltam a *Füzike*, *Őszike*-féléket, mert nincs ugyan más "teljes" alakjuk, de erősen kicsinyítő, babusgató hangulatúak. Becézőnek tartom az idegen nyelvekből önállósulásuk után átvett *Dézi*, *Dolli*, *Lotti*, *Peggi* stb. nevet is.

LADÓ JÁNOS Magyar utónévkönyvének hivatalos névjegyzékéből kissé önkényes rendező elveim szerint végül 114 nevet soroltam a becézők közé. Ebből 1967-ben még csak 25-féle nevet anyakönyveztek az Utónévkönyvben közölt adatok szerint. 1976-ban már 51-et; 1983–87 között ebből a választékból 62-t, de más nevekkal együtt (a besorolás bizonytalansága miatt körülbelül:) 125-féle becézőt. Az

alábbiakban ezen a 125 néven kívül szerepelnek még ezek az újabban választott nevek: *Ágacska, Annamari, Ámika, Bora, Meggi, Peggi, Szaffi, Via, Zalánka, Zazi, Zea, Zizi*.

A HAJDÚ MIHÁLY fent említett könyvében szereplő, hallatlanul gazdag formaváltozatokból az önállósult becézőnevek között csak néhány típust találhatunk meg. Az alábbiakban ezeket csoportosítom, zárójelben közölve az 1983–87 közötti előfordulás számát. Számadat hiányában újabb névválasztásról van szó.

Az *-i* képzős nevek közül viszonylag kevés válhatott hivatalossá. A Nyelvtudományi Intézet ezeket korábban nem javasolta anyakönyvi bejegyzésre, de nem is igényelték gyakran. Ide tartozik: *Anni, Annamari, Emmi* (1), *Hédi* (20), *Kati* (1), *Orsi* (1), *Panni* (1). Korábban is anyakönyvezhető volt az ide is sorolható *Gyöngyi* (1269), *Györgyi* (479); ezeknek előfordul azonban eredetibb *-ike* képzős alakja is: *Gyöngyike* (2), *Györgyike* (2). A *Györgyi*-n kívül egy férfinévből képzett név van: *Órsi* (2). A csonkult névvégződésből *-i* képzővel alakult nevek közül régebben elterjedt már a *Fanni* (329) és a *Nelli* (138); az előbbi *Fanny* (8) és *Fáni* (1) alakban is előfordul. Hely hiányában részletes elemzés nélkül sorolom fel azokat az *-i* végű neveket, melyek rövidült vagy csonkult tőből idegen nyelvekben alakultak ki és önállósultak: *Betti* (44), *Dézi* (10), *Dollí* (31), *Jenni*, *Kitti* (2144 [!]), *Kelly* (1), *Lotti* (10), *Mandy* (2), *Molli*, *Netti* (2), *Netty* (1), *Meggi*, *Peggi*, *Romy* (1), *Zazi*, *Zetti* (1), *Zizi*.

A csonkult nevek képző nélkül is gyakoriak: *Bella* (19), *Betta* (2), *Dana* (1), *Ditta* (37), *Ditte* (1), *Dina* (4), *Génia* (1), *Gina* (179), *Gitta* (47), *Jetta* (9), *Lia* (15), *Lotte* (1), *Netta* (7), *Nilla* (4), *Ria* (1), *Tilla* (13), *Tina* (18).

A névrövidülések többnyire *-a*-ra végződnek, többeseji magánhangzójuk vagy képzőjük révén: *Ata*, *Bea* (62), *Bora*, *Dea* (9), *Eta* (4), *Iza* (2), *Kata* (806), *Kriszta* (31), *Magda* (14), *Mara* (4), *Zsuzsa* (1440). Mindössze 3 kivétel akad: *Etel* (2), *Karolin* (9), *Veron* (1).

A mássalhangzót is tartalmazó képzők közül a *-ca* csak a *Vica* (2) névben szerepel. A HAJDÚ MIHÁLY által visszaszorulónak talált *-ica* az *Anica* (1), *Katica* (6), *Marica* (9) néven kívül minden bizonnyal nemzetiségi születésű leányok nevében fordul még elő: *Danica* (4), *Dragica* (2), *Ljubica* (1), *Milica* (4), *Verica* (1).

A leggyakoribb képző a *-ka/-ke*. Az ilyen végű közszóval azonos nevek: *Boglárka* (1391), *Borsika* (1), *Cseperke* (2), *Zselyke* (2). Közszóhoz járul a névképző *-ka* ezekben: *Angyalka* (7), *Bíborka* (3), *Hajnalka* (3203), *Havaska* (1), *Jávorka*, *Latinka* (1), *Rubinka* (1), *Sugárka* (1). Férfinévből képzett név az *Aporka* (1), és az újabb *Zalánka*. A névrövidülésekhez járuló *-ka* képzővel alkotott nevek közül az utóbbi 1–2 évben kezdenek gyakoribbá válni ezek: *Anka* (1), *Borka*, *Dorka* (19), *Panka*, *Terka*, *Zsanka*, *Zsuzska*. (Ez utóbbinak a bejegyzését 1993-ban javasolta a Nyelvtudományi Intézet, miután nem sikerült meggyőzni a szülőket arról, hogy e név sokkal kicsinyítőbb, játszibb hangulatú, mint a gyermek nővérének *Katinka* neve.) Ilyen típusúak még: *Apolka* (5), *Danilka* (1), *Darinka* (24), *Dominka* (1), *Hanka* (1), *Ilka* (12), *Jutka* (1), *Martinka* (1), *Veronka*, *Zsóka* (52).

Az erősen kedveskedő hangulatú *-ike* képző a már említett *Gyöngyike* és *Györgyike* néven kívül a *Füzike* (1) és a *Szendike* (5) névben fordul elő, az egy fokkal komolyabb *-ika* pedig az *Anika* (3) és a *Marika* (1) névben.

A *-cska* a régebbi *Ajnácska* (2) néven kívül egy friss névalkotásban jelent meg: *Ágacska*. Ritkább képzők még: *-óka*: *Boróka* (20); *-nka/-nke*: *Delinke* (3), *Inka* (1), *Katinka* (233); *-iska*: *Boriska* (1); *-ó*: *Kató* (9).

Ikerítésből önállósult névként csak a *Panna* (30) vált hivatalossá, illetve ennek a már említett *Panni*, *Panka* képzett alakjai.

Egyik csoportba sem soroltam ezeket a különböző eredetű neveket: *Ámika*, *Csinszka* (1), *Kisanna* (3), *Szafti*, *Véri*.

Nagyon sok becenévképző nem fordul elő a hivatalos nevekben, pl.: *-ő*, *-u*, *-c*, *-cs*, *-sz*, *-ce*, *-ci*, *-có*, *-cu*, *-ice*, *-ici*, *-csó*, *-cső*, *-de*, *-di*, *-ók* stb.; a többnyire gúnynevet alkotó *-csa* sem, a családias megszólításban gyakori *-us* sem, az általam teljes nevekhez sorolt, régen önállósult *Anikó* *-ikó* képzője sem.

Nemcsak a képzők és egyéb névalkotási módok száma kevesebb a Magyar becézőnevekben felsoroltaknál, hanem ezek megterheltsége is eltér attól, amit HAJDÚ MIHÁLY a megszólításra, kedveskedésre való igazi becézőneveknél megállapított. Az *-i* képző sokkal ritkább. Az anyakönyvezett becézők zöme a képzettek és a csonkult vagy rövidült nevek között is *-a*-ra (*-ka*-ra) végződik. A Magyar utónévkönyvben nagy számban szereplő közzszo + *-ka* képző típusú beszélő nevek közül mintegy 25-öt ugyan nem választott senki (*Árvácska*, *Áldáska* stb.), de néhány ilyen is előfordult. A *-ka* végződés egyébként gyakori nem képzett, ill. más összetett képzős és elhomályosult képzésű keresztnevekben (*Blanka*, *Bianka*, *Erika*, *Franciska*, *Friderika*, *Mónika*, *Piroska*, *Réka* stb.), talán ezek mintája is hozzájárul a hasonló hangzású *-ka* képzős nevek terjedő önállósulásához.

A becézőnevek gyorsuló ütemben történő hivatalosodása egyébként többféle, alaposabban vizsgálendő okra vezethető vissza. A névadók olykor nem akarnak arra gondolni, hogy gyermekük felnőtt is lesz, túl komolynak tartják például a *Zsófiá*-t, míg a *Zsófi*-t kedvesnek, kisgyermekhez illőnek. A híres névviselők érdekes módon viszonylag ritkán szolgálnak példaként (az *Anni*-t néhányan Fischer Annie-ra hivatkozva választották). Az idegen nyelvekben önállósult becézők eredetét (*Nancy/Nenszi*) sokan nem ismerik, teljes névnek tartják őket. Jellemző ez a férfinévekre is. Magyar eredetű becézőnevet eddig nemigen kívántak fiúgyermek számára bejegyeztetni, de nem mindenki érzi a becenevi eredetet az idegen nevekben, ezért választanának ilyeneket is: *Dick*, *Eddy*, *Nick*, *Nico*, *Tom*. Fiúnak adták volna még a *Chicco* (olaszul magocska) és a *Cinyó* nevet is, ez a gyermek apjának a beceneve.

A terjedőben levő névkicsinyítésről szólva meg kell említeni, hogy ezzel ellentétes törekvések is vannak: *Bibor*, *Gyopár*, *Hajnal* név is él az Utónévkönyv kicsinyítő képzős formáin kívül; a *Boglárka* mellett újabban előfordul a más jelentésű, komolyabb *Boglár*; a becézettnek érzett *Piroska* helyett bejegyeztették már a valóban becéző, de kevésbé kicsinyítő *Piros*-t is.

A hely hiánya és a rendelkezésemre álló, ellenőrizhetetlen, idegen állampolgárok adatait is tartalmazó gépi statisztika pontatlansága miatt nem

közölhetek adattárat. Ugyanebből az okból nem volt módom az adatok pontosabb elemzésére sem. A fenti példák közzétételével talán mégis sikerül felhívni a figyelmet egy olyan jelenségre, amely nagy mennyiségű adatot tartalmazó pontos statisztikák hiányában esetleg rejtve marad a kutatók szeme elől.

BIRÓ ÁGNES

A körösladányi határrésznevek egy típusáról

1. A földrajzi nevek tipológiájának része a névkeletkezési módok alapján alkotott rendszer (vö. HOFFMANN ISTVÁN: MNyTK. 183 [1989]: 105–106). Mivel Körösladány földrajzi nevei közül általános ismertségüket, gyakori használatukat és részben régi korokat tekintve, másrészt a denotátumuk jelentősége miatt is az egyik legkiemelkedőbb csoport a határrészneveké, ezek keletkezésének vizsgálata így kiszakítva is tanulságos lehet. Jelen dolgozatomban nem foglalkozom a település összes határrésznevével, csak az egyik altípusba tartozókkal. A település földrajzi neveinek rendszerezésekor kiderült, hogy a határrésznevek keletkezésében meghatározó szerepet a jelentésbeli szóalkotási módok játszottak (vö. HOFFMANN ISTVÁN: MNyj. 30 [1992]: 3–23), ezek között is leginkább a névátvitel, elsősorban a metonímia.

Sok körösladányi metonimikus eredetű határrésznév úgy jött létre, hogy a hajdani vizek nevei váltak a vizekkel (érintkező) szomszédos nagy kiterjedésű területek neveivé.

2. E nevekre (ugyanúgy, mint a tájnevek egy csoportjára) is jellemző, hogy "egyedei tulajdonnévi létük első szakaszában nem" határrésznevek, "csak később, névátvitellel lettek azzá" (JUHÁSZ DEZSŐ: NytudÉrt. 126 [1988]: 24). Tehát a metonimikus határrésznevek "úgy jöttek létre, hogy a meglévő nyelvi elemkészletnek csak a jelentésbeli átértékelődése történt meg, a névalkotásban a grammatikai szerkesztés nem játszott szerepet" (HOFFMANN: MNyj. 30 [1992]: 17). Így a csoportba való tartozásuk "feltétele még a funkcióváltást kísérő alaki-lexikai változatlanság" (JUHÁSZ i. h.). Az ilyen névalkotási móddal keletkezett, az új jelölésben megállapodott földrajzi neveket tartja a szakirodalom másodlagos neveknek. E nevek esetében a névadás motivációja az eredeti denotátumnak, illetve nevének típusa; vagyis másodlagos határrésznevek létrejöhetnek vizek, térszínformák stb. neveiből.

Körösladányban a határrésznevek uralkodó (keletkezéstörténeti) típusát a puszta víznevekből származók alkotják. A következő nevek tartoznak ide: *Bikeri*, +*Billentő*, *Büngösd*, *Csécseri*, *Dondorog*, *Guzsaly*, *Györkeri*, *Gyulaj*, *Károlyderék*, +*Kengyel*, *Kerekítő*, *Korhány*, *Majta*, *Nadarér*, *Pakac*, *Sárosér*, +*Sárosfok*, *Sebesér*, +*Süvöltő*, *Tekerő*, *Tenkér*, *Tikos*, *Tüdős*, +*Tüdősér*, *Vermes*, *Vesszősér*. Összesen: 26 név, 24 területet jelöl. A források alapján a községben a különböző korokban 74

részre tagolták a határt. Ebből tehát 24-nek víznévi eredetű nevet (is) adtak. Az összegyűjtött határrésznevek együttes száma: 165. A 165-ből nagy valószínűséggel 80 természetes, 85 pedig feltehetőleg hivatalos név. A 80 természetes név magában foglalja a felsorolt 26 víznévi eredetűt is (32,5 %).

Ha a névadó vizek jellegét tekintjük, azt mondhatjuk, hogy egy kivétellel (*Kerekítő*) valamennyi vízfolyás volt. Az asszociáció alapjául szolgáló vízneveknek több mint a fele alakilag egyelemű: 14 (53,8 %). A kételeműek között igen magas az *-ér* utótagúak száma: 9 (34,6 %); 1-1 *-derék*, *-fok*, *-tó* utótagú víznév vált még határrésznévvé (3, együtt: 11,5 %).

Az utóbbi kis összesítésből talán nem megalapozatlan arra következtetni, hogy Körösladány határában az elmúlt századokban több volt a folyóvíz, mint az állóvíz, a vízfolyásokat hajdan gyakrabban egyedítették egyelemű névvel, mint többeleművel, a keskenyebb folyóvizet kevés kivétellel az *ér* közzóval nevezték meg.

3. S hogy miért találta a múlt embere a vízerek nevét a határrészek megnevezésére igen alkalmasnak? Erre a kérdésre a község folyó- és belvízszabályozások előtti térképe, de még a 30-40 évvel ezelőtti határ képe is választ ad. A kis erek ugyanis alig követhető tekervényes módon, a határt teljesen átszöve kanyarogtak, ömlöttek egymásba, és szakadtak ki egymásból. Így a ma embere is el tudja képzelni, hogy gyakran előfordultak olyan évek, évszakok, amikor az erek vízzel borított hely nagyobb kiterjedésű volt, mint a szárazon maradt terület. Az *erek* szélessége és mélysége sűrűn vagy folyamatosan változott; a víz, a vizes hely volt a jellemzőbb, meghatározta a táj arculatát, így a neve is "erős" helyzetű lehetett. Inkább a kis száraz *szigetek*-et, *közök*-et, *zugok*-at kellett külön névvel megnevezni. A folyók, erek szabályozásával a terjedelmes árterek, kiszáradt medrek régi víznevei megőrződtek a termővé tett földek nevéként, sőt még a szomszédos magasabb fekvésű partokra is használni kezdték azokat.

4. A jelentésváltozás folyamatában (a forrásokban is megfigyelhető módon) az egykori monoszemantikus víznevek poliszemantikussá váltak. A vizsgált nevek esetében a poliszémia folyamatosan, hosszú ideig (több évszázadig) fennállott. A XX. századra ez az állapot a nevek többségében megszűnt, a régi (víznévi) jelentés elveszett, csak az új (határrésznévi) él tovább. A 26 névből csak 4 (15,3 %: *Büngösd*, *Guzsaly*, *Nadarér*, *Pakac*) maradt meg többjelentésűnek, vagyis jelöl vizet (csatornát) és határrészt egyaránt, a többi 22 egyjelentésűvé vált, csak határrészeket nevez meg. A vízneveknek határrésznevekként való felhasználásában megnyilvánul a nyelv gazdaságossági törekvése, e nevek továbbélésével, gyakori használatával pedig megőrződnek a régi vízivilág emlékei.

BÍRÓ FERENC

Milyen hang valójában az ún. veláris «e»?

A hangminőség megállapítása spontán beszédszövegben hallás után nem könnyű feladat, de még nehezebb felismerni és megítélni a köznyelvitől elütő nyelvjárási vagy idegennyelvi hangokat. A hangfelismerés egy bonyolult asszociációs mechanizmus eredménye. A hallószervünkkel felfogott hangrezgésekből kell eljutnunk a tényleges hangminőséghez, de a fül nem objektív fizikai mérőműszer, hanem szubjektív nyelvi, s tegyük hozzá, biológiai felismerő rendszer. Működésére jellemző, hogy a tudatunkban tárolt akusztikus emlékképek mint etalonok képezik az összehasonlítás alapját. Az etalonok száma és minősége határozza meg nyelvi hallásunkat is. Tapasztalással és tanulással a hangfelismerési képességek fejleszthetők, s ha ehhez még kiváló adottságok is társulnak, megbízhatóan végezhető hallás utáni fonetikus lejegyzés, különösen ha hangfelvételtől dolgozhatunk, s az ismétlések lehetősége biztosítja a hangjelenség pontosabb megítélését. Még tovább növeli a hangfelismerés jóságát, ha több személy végzi a lejegyzést. Ha a vizuális megfigyelésekre igaz, hogy több szem többet lát, akkor a sok fül többet hall megállapítás is helytálló az auditív elemzésekre. A legtöbb magyar hangtani megállapítás ilyen szubjektív észlelésen és megítélésen alapul. Régóta foglalkoztat, hogy mit kell értenünk a magyarban veláris «e»-n, veláris «i»-n, miért nem mondjuk az [y]-re, hogy palatális «u», vagy az [e]-re, hogy illabiális «ö» stb? Pedig az analógia nemcsak a nyelvben, de a nyelvészetben is működik. A kérdésfelvetés most ment át cselekvésbe, s ez kizárólag annak köszönhető, hogy Hajdú Mihály tanár úr most tölti be 60. életévét.

A vizsgálat eredményessége érdekében az alábbi feltételeket támasztottam: a) a vizsgálati anyag hiteles adatközlőtől származzon; b) eredeti, jó minőségű, műszeres és auditív elemzésekre egyaránt alkalmas helyszíni hangfelvétel legyen a nyelvjárásról; c) legyen róla mások által készített és már publikált fonetikus szöveglejegyzés; d) a vizsgálatra kiválasztott szövegben a kérdéses hangjelenség elegendő számban forduljon elő. Így esett a választásom az oltszakadati gyűjtésre.

A hangfelvétel Gergely Jánosné András Ilona 71 éves és András Katalin 71 éves oltszakadati lakosokkal készült, akik hitelesen beszélnek a helyi nyelvjárást, adatközlők voltak annak idején a Nyelvatlasz-gyűjtésben is. A felvételt 1978. május 7-én készítettem az egyetemi nyelvjárásgyűjtés alkalmával UHER 4000 REPORT-L magnetofonnal, 19 cm/s sebességgel, dinamikus mikrofonnal. A felvétel a helyi iskola tantermében, a gyűjtésben részt vett tanárok és hallgatók jelenlétében készült. A kérdező Fazekas Tiborc. Az 52 perces felvétel a párbeszédés részek mellett több hosszabb szövegmondást is tartalmaz. Ebből választottam egyet, a kendertermesztésről és feldolgozásról szólót.

A hangfelvétel másolatáról a magyar szakos diákkör fonetikus szöveglejegyzést készített, amelyet JUHÁSZ DEZSŐ tett közzé a Magyar Nyelvben (MNy. 76 [1980]: 226–33). A magyar egyezményes átírással lejegyzett szövegben a veláris «e» jelölésére nyomdatechnikai okból « e^{v} » helyett « e^{z} »-t használtak.

Az elemzésre kiválasztott szövegben (l. a 228–9. lapon) a lejegyzők 58 esetben hallottak középső nyelvállású veláris illabiális [ɝ] hangot. Ez elégséges számú előfordulás az adott probléma vizsgálatára. A kérdés megnyugtató tisztázása érdekében komplex elemzési módot alkalmaztam, amely az alábbi mozzanatokból tevődik össze:

a) Az első lépést a teljes hangfelvétel meghallgatásával az elemzésre alkalmas szövegrész kiválasztása jelentette. Többszöri meghallgatás után e szövegrészt a nemzetközi fonetikus írással (IPA) lejegyeztem.

b) A szövegből kiválasztottam 25 olyan szót, szókapcsolatot, amelyben a diákkörös lejegyzők veláris [ɝ]-t jeleztek, majd a mintákat digitális átalakítással számítógépre vittem (GJ1–25.). A mintákat az egyszerűség kedvéért köznyelvi helyesírási formában sorolom fel. E minták az [ɝ] 58 előfordulásából 28-at képviselnek, ezeket a betűk aláhúzásával jeleztem.

1. minta – *hogy szántsuk meg e kenderföldet*
2. minta – *betettük egy zsákba*
3. minta – *vettem a kendermagot*
4. minta – *kimentünk szántani*
5. minta – *elmentünk és kinyűttük a földből*
6. minta – *kiterítettük a földre*
7. minta – *megszáradott egy fele*
8. minta – *és fölköttem*
9. minta – *egyet fgy*
10. minta – *összeköttük*
11. minta – *menjen le a fenekére az Olnak*
12. minta – *volt nekem*
13. minta – *és egyenként kibontottam*
14. minta – *a kötések össze voltak kötve*
15. minta – *tettem, hogy megszáradott*
16. minta – *egy töröm*
17. minta – *amivel azt a kendert*
18. minta – *meg köllötött jól törni*
19. minta – *az a kender*
20. minta – *és avval a kendert*
21. minta – *egyik részén fejjel megbogoztam*
22. minta – *és abból lettek a zsákok*
23. minta – *lepedők meg abroszok*
24. minta – *azután vettem a héhölt*
25. minta – *akkor vettem a gyapotot*

c) Beszéddakusztikai elemzőprogramokkal (ILS programcsomag) kiszámítottam a hangminőség megállapítására szolgáló paramétereket (formánsfrekvencia- és sáv szélesség-adatokat):

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
F1 =	500	470	625	475	312	470	470	460	626	465
B1 =	115	120	135	115	115	150	125	130	129	130
F2 =	725	1200	1250	1500	880	1600	700	920	1590	700
B2 =	150	200	150	150	160	215	200	200	120	130
F3 =	2030	1750	1700	2150	1800	2300	1500	1680	2580	1150
B3 =	180	215	230	250	160	175	150	200	150	250
F4 =	2650	2800	2500	2750	2600	2900	2800	2450	2900	1800
B4 =	230	130	200	160	250	250	200	250	120	300
F5 =	3000	3500	3500	3650	3200	4200	3650	2980	3700	2700
B5 =	250	250	300	270	200	300	180	245	220	170

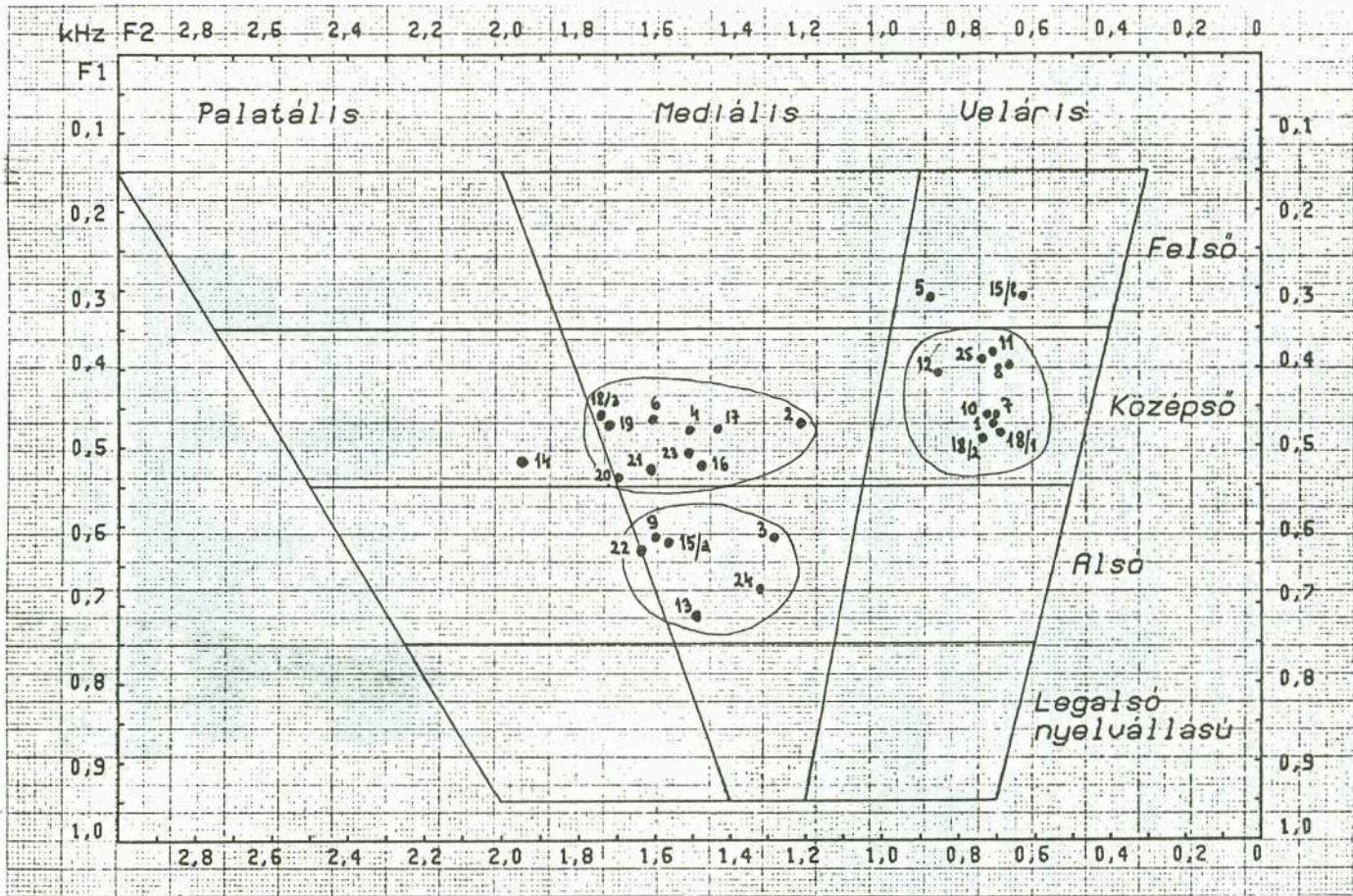
	11.	12.	13.	14.	15/a.	15/b.	16.	17.	18/1.	18/2.
F1 =	390	410	725	530	625	315	540	470	475	470
B1 =	140	145	180	155	115	120	130	115	150	130
F2 =	704	850	1480	1950	1550	625	1700	1425	670	700
B2 =	115	160	175	250	150	120	190	180	165	190
F3 =	1430	1300	1900	2650	2100	1560	2600	2700	1485	1495
B3 =	190	125	250	300	220	135	220	250	140	130
F4 =	1800	2050	2550	2960	2750	2650	3700	3450	2400	2500
B4 =	250	185	200	200	190	235	200	190	250	215
F5 =	2400	2500	2950	3700	3070	3150	-	4500	2970	3050
B5 =	300	185	225	225	240	180	-	225	140	250

	18/3.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
F1 =	465	470	550	535	630	510	690	390
B1 =	135	120	170	140	135	165	135	125
F2 =	1750	1725	1500	1600	1630	1500	1300	710
B2 =	150	150	160	120	130	115	200	115
F3 =	2500	2100	2500	2850	2885	2700	1650	1490
B3 =	150	190	150	175	140	175	200	130
F4 =	3250	2670	3800	3600	3750	3550	2700	2150
B4 =	250	170	360	210	190	150	185	150
F5 =	3900	3870	4725	4500	4200	4500	3580	2800
B5 =	250	300	300	300	190	300	200	170

d) Auditív elemzés céljára hangszalagra vettem a kiválasztott szöveget, majd a 25 mintát és a belőlük szegmentált hangot, az utóbbi kettőt háromszori ismétléssel.

e) Formánszintetizátorral (SYNTH) a kiemezett paramétereiből mesterségesen létrehoztam a magánhangzók tiszta fázisának megfelelő hangot, egységesen 180 Hz-es alaphanggal (F0) és 250 ms-os hangzásideővel. E mintákat is hangszalagra vettem, szintén háromszor ismételve.

f) A kiemezett F1 és F2 értékeknek megfelelően az 1. ábrán látható hangtáblára bejelöltem a minták elhelyezkedését, és leolvastam a képzési jegyeket, a palatális-veláris jelleget, valamint a nyelvemelkedési fokot.

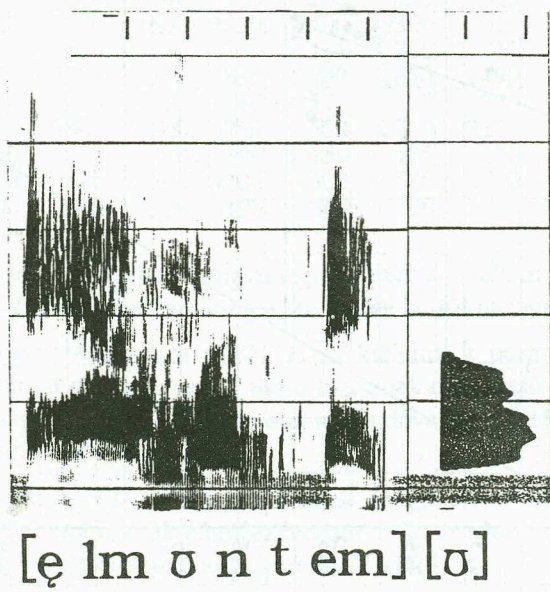

1. ábra: A "veláris «e»-k" szóródása a mérési adatok alapján

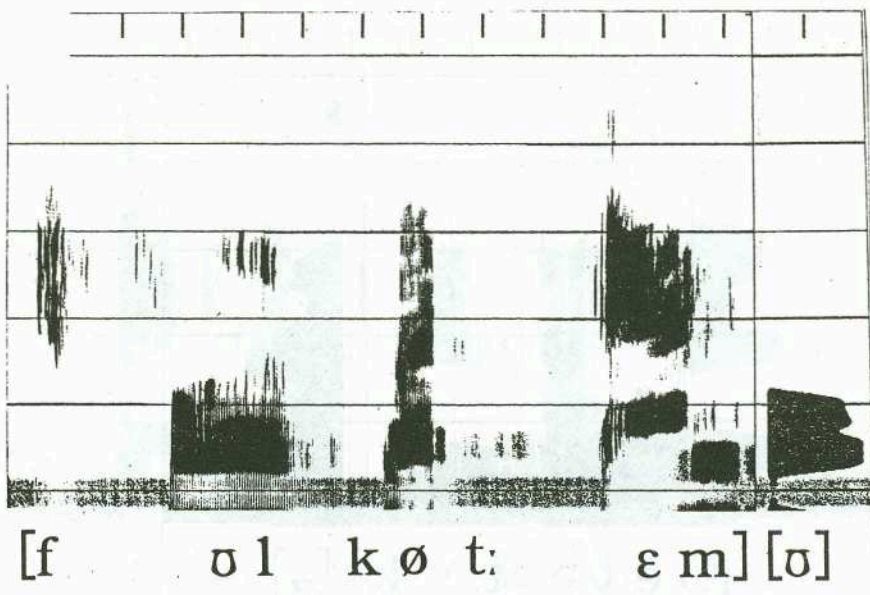
g) A vizsgálatra kijelölt szöveg nagy részéről hangszíneképek is készültek. Ezekből állítottam össze az alábbi ábrákat. Az első kettő (2., 3. sz. ábra) a veláris [ð] akusztikus alkatát, a következő a palato-mediális labiális [ø] (4. sz. ábra) és a mediális illabiális [ə] hangszíneképét (5. sz. ábra), végül pedig a palatális illabiális [e]–[ɛ] (6. sz. ábra), valamint összehasonlításul az [ð], [ə], [y] hangok formánképét (7. sz. ábra) mutatja.

Az eddigiekből megállapítható: a) a nyelvjárás magánhangzóállománya tartalmaz középső nyelvállású veláris, illabiális, orális beszédhangot; b) előfordulásuk azonban jóval kisebb, mint a hivatkozott lejegyzésben (a 28-ból mindössze 9 volt [ð]); c) az akusztikus elemzéssel adatszerűen megkaptuk a vizsgált hang paramétereit.

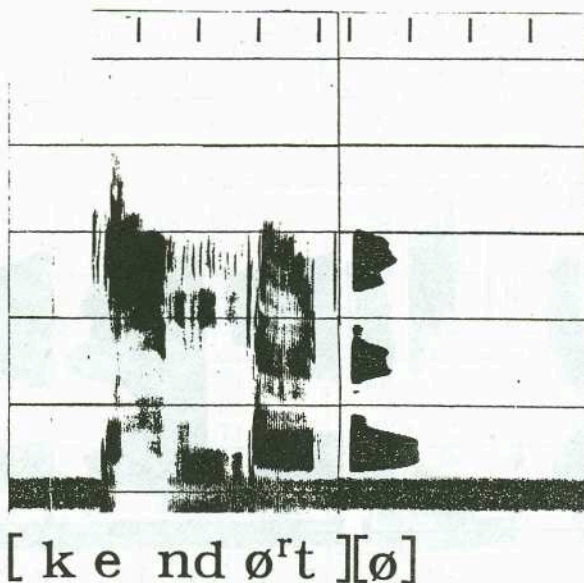
h) Ezután következett a percepciók kísérlet. 20 személlyel (magyar szakos hallgatók és oktatók) meghallgattam a felvételeket, a szöveget egyszer (azért, hogy összefüggő szövegből szerezzenek benyomást a nyelvjárásról), a természetes ejtésű szavakat és hangokat, valamint a szintetizált hangokat kétszer. Az első meghallgatás alapján 2 kérdésre kellett írásban válaszolniuk a tesztelőknek: a) palatális vagy veláris és b) illabiális vagy labiális hangot hallottak-e? A választ ennek megfelelően P-vel vagy V-vel, illetve I-vel vagy L-lel adhatták meg.

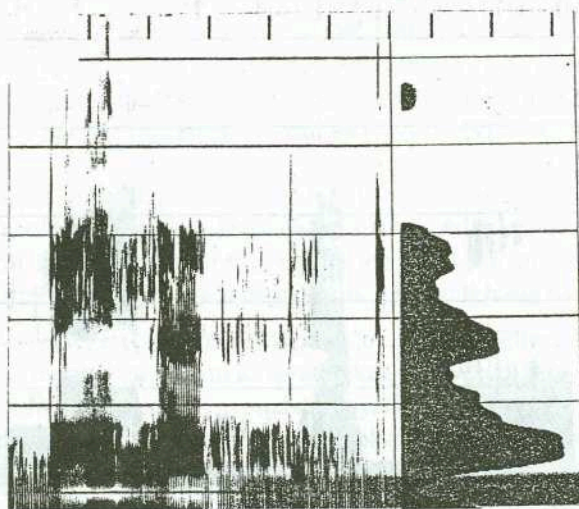
2. ábra: Hangszínekép és amplitúdómetset a veláris [ð]-ről az *elementem* szóban

3. ábra: Hangszínkép és amplitúdómetszet a veláris [ɣ]-ról a *fölköttem* szóban

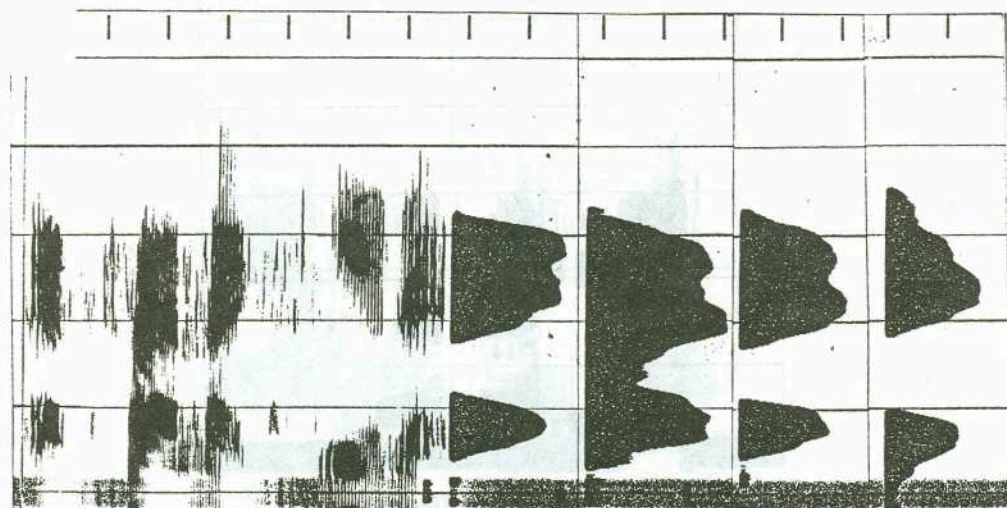

4. ábra: A *kendert* szó hangszínképe az [ø] amplitúdómetszetével

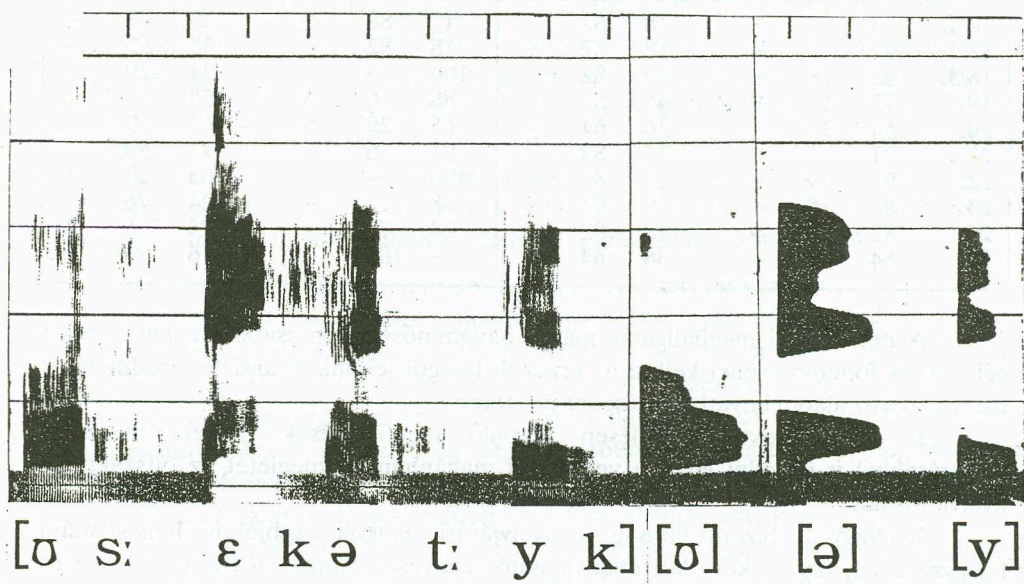
[b e t ə t : y k] [ə]

5. ábra: A *betettük* szó hangzínképe az [ə] amplitúdómetszetével

[ɛ f ɛ n ɛ k i r e] [ɛ] [ɛ] [ɛ] [e]

6. ábra: A *fenekére* szó és [ɛ, ɛ, e] hangjainak amplitúdómetszete

7 ábra: Az összeköttük szó és az [ɔ, ə, y] magánhangzók amplitúdómetsete

A szubjektív megfigyelés eredményei %-ban

A minta sorszám	természetes ejtésben						A hangok szintetizáltan					
	P	V	?	I	L	?	P	V	?	I	L	?
1.	55	45	–	27	73	–	18	82	–	29	71	–
2.	73	18	9	18	82	–	24	76	–	35	65	–
3.	82	18	–	27	73	–	41	59	–	82	18	–
4.	55	36	9	64	36	–	88	12	–	35	65	–
5.	27	73	–	45	55	–	6	94	–	35	65	–
6.	55	27	18	36	64	–	88	12	–	76	24	–
7.	36	55	9	27	64	9	12	88	–	41	59	–
8.	55	45	–	27	73	–	12	88	–	45	54	–
9.	91	9	–	18	82	–	94	6	–	88	12	–
10.	64	36	–	27	73	–	18	82	–	18	82	–
11.	36	64	–	64	36	–	12	88	–	12	88	–
12.	27	64	9	55	36	9	29	71	–	41	59	–
13.	91	9	–	35	65	–	65	29	6	59	41	–
14.	82	18	–	18	82	–	94	–	6	100	–	–
15/a	91	9	–	18	82	–	88	12	–	76	24	–
15/b							18	82	–	21	79	–
16.	82	18	–	27	73	–	94	6	–	53	47	–
17.	91	9	–	9	91	–	76	18	6	29	65	6

18/1.	73	27	-	18	82	-	12	88	-	29	71	-
18/2.	91	9	-	18	82	-	18	82	-	35	65	-
18/3.	82	18	-	18	82	-	100	-	-	71	29	-
19.	73	18	9	45	55	-	88	6	6	65	29	6
20.	64	36	-	36	64	-	65	29	6	41	59	-
21.	91	9	-	18	82	-	94	6	-	41	59	-
22.	91	9	-	18	82	-	100	-	-	65	29	6
23.	82	18	-	9	91	-	88	12	-	24	76	-
24.	82	9	9	18	82	-	24	76	-	94	6	-
25.	64	36	-	36	64	-	-	100	-	6	94	-

A másodszori meghallgatás már a hangminőség pontosabb meghatározását célozta, és fonetikus jellel kellett az érzékelt hangot jelölni. A kísérlet eredményeit összegezve az alábbi következtetésekre jutottam:

1. A szubjektív észlelésen alapuló megfigyelések mellett műszeres elemzésekkel is igazolni lehet a veláris [ð] magánhangzó meglétét az oltszakadati nyelvjárásban.

2. Nagy a bizonytalanság a nyelvjárási hangok szubjektív hallás utáni lejegyzésében, ennek következtében jelentős eltérések vannak a nyelvi valóság és annak fonetikus átírásban való tükröztetése között, s az így kapott adatok csak nagy fenntartással és kritikával használhatók tudományos feldolgozásra.

3. Érdemes a komplex fonetikus vizsgálatot kiterjeszteni a nyelvjárás teljes hangállományára, mert ezzel a módszerrel megbízható leírást tudunk adni az egész hangrendszeréről.

BOLLA KÁLMÁN

"Nem múlik el ez a nemzedék ..."

1. BALÁZS JÁNOS a Magyar Deákság című kötetében (Bp., 1980. 224 kk) felújította azt a HUNFALVY PÁL és NAGY GÉZA által már emlegetett névefjéti gondolatot, hogy a magyar *név* és a *nem* szavak azonos etimológiai alapra mennek vissza. BALÁZS JÁNOS nemcsak e szavak összefüggését hangoztatja, hanem azt is, hogy a két szó valamikor az ősmagyarban szóhasadással különülhetett el egymástól. A két szó közül az utóbbi származéka a *nemzet* szavunk, amely tény etimológiai felismeréséhez nem kell nagy erőfeszítés, ám az tény, hogy a *nemzet*, a *nemzetiség*, a *nemzetiség* fogalomkörének akár etimológiai elemzése, valamint arra a tényre való rámutatás, hogy a honfoglalás időszakában az a körülmény, hogy valaki meg tudta nevezni szélesebb értelemben vett rokonságát: *nemzetiségét* és így nemzetiség-tudata volt, ezelőtt 20 éve, mikor BALÁZS JÁNOS ezzel foglalkozott, elég bátor tudományos kérdésvetetésnek minősült. Ugyanekkor már Szűcs JENŐ is foglalkozott a

kérdéssel. Mind BALÁZS, mind SZÜCS elfogadják azt a nézetet, hogy a korai Árpád-korban az számított mintegy magyarnak, aki "meg tudta nevezni" azt a nemzetséget, amelynek tagja volt. Az egész okfejtésben én pusztán azt a mozzanatot nem tudom elfogadni, hogy a *név* és a *nem* szavunk szóhasadással különültek volna el egymástól (i. m. 245). E szavak – jöllehet azonos indoeurópai gyökre mennek vissza –, más-más irányból érkeztek nyelvünkbe; a *név* finnugor irányból, a *nem* alán jövevénytől, tehát ha egymást érintő jelentései voltak is az ősmagyarban, jelentéstartományuk kialakulásánál nem kell szóhasadásra gondolnunk.

2. De most valójában nem erről a kérdéstről szeretnék beszélni!

2.1. BALÁZS JÁNOS említett tanulmányában és ugyancsak SZÜCS JENŐ a BALÁZS által idézett kötetben (SZÜCS JENŐ, *Nemzet és társadalom*. Bp., 1974. 349) nem foglalkoznak a *nem* szavunk egy igen lényeges származékával: a *nemzedék*-kel. Ez a szó szerepel a ma forgalomban levő magyar bibliafordítások Lukács 21,32 versének megfelelőiben. E szövegrész görög megfelelőjében a *γενεα* szót, latin megfelelőjében a *generatio* szót találjuk.

Tekintsük át röviden a legfőbb fordítások idevágó szakaszait:

MünchK. 80va (1416 után): *mezt nē mulic el è nemzèt* mignē mēnden^e legèn^e

JordK. (1519): *mert el nem mwlýk ez nēzet* mýglen mýndenek bel nem telnek

Sylvester 117v (Uj testamentum, 1541): ... *el nem mulik az emberi illetnek minden ideie* mig nem ezek mind meg lőznek

Károli(-Biblia) (2. köt. 75v) (1585): *femmiképpen ez nemzet ség el nem múlik, mignem mind ezec meglé sznek*

Káldi(-Biblia) (979.) (1626): *el nem múlik e' nemzet ség, míg nem mindenek meglé sznek*

Református Zsinati Iroda (bibliafordítása, 1975. 2: 121): *nem múlik el ez a nemzedék addig, amig mindez végbe nem megy*

(Katolikus bibliafordítás, Szent István Társulat, 1976. 1190): *nem múlik el ez a nemzedék, mig mindezek be nem következnek.*

Látható, hogy napjainkban egységesen a *nemzedék* (az 1834-ben feltűnő szó, vö.: TESz.) szerepel a nevezett helyen.

2. 2. Mit takar jelentésileg a nevezett görög, ill. a helyébe került magyar szó. A LINDELL-SCOTT-féle, STUART JONES által átdolgozott görög szótár szerint a *γενεα* szó jelentése: 1. *race, family*, 2. *race, generation*, 3. *offspring*, 4. (metaph.) *class, kind*. A jelzett jelentések magyar szóval a következők: 1. nemzetség, 2. nemzedék, 3. ivadék, 4. féleség, fajta.

A sokféle változat közül a legérdekesebb Sylvester János fordításváltozata, amely a *γενεα* szót az "emberi életnek minden ideje" formában adja vissza, azaz arra utal, hogy az emberiség nem fog kipusztulni, míg mindezek a súlyos bajok be nem következnek.

Mi lehetett az oka Sylvester sajátos értelmezésének? Pusztán csak az, hogy ő kifejezetten a görögből fordított?

WALTER BAUER görög szótárának KURT ALAUD és BARBARA ALAUD által közzétett 6. kiadása nem teljesen ugyanazokat a jelentéseket adja meg, mint amelyeket a LINDELL-SCOTT-féle szótár. Az 1. jelentés nála is 'Genus, Familie', a

második 'Reihe der gleichzeitig Geborenen; Generation; die Zeitgenossen', a harmadik jelentés itt 'Zeitalter, Menschenalter', e harmadik jelentésnek két árnyalata van: a) 'Zeitabschnitt' és b) abban a kifejezésben való előfordulása, melynek megfelelője 'in allen Zeiten'.

(Zárójelbe téve, úgy gondolom, hogy a mai bibliai értelmezéseknek van igazuk, melyek szerint egy adott 'nemzedék'-re vonatkozik a szó, mégpedig közelremutatóan 'eme nemzedék'-re, görögül: γενεα αυτη.)

Sylvester János – feltevésem szerint – nem tartotta helyesnek az ő korában megszokott, ill. szóbelileg is hallhatott fordítást, melyben a *nemzet* szó szerepelt, ennek ui. több értelme volt akkoriban: 'szélesebb értelemben vett nemzetség; frátria' (1315 körül; vö.: GyS. – TESz. *nemz* alatt) és 'nép, náción' (1416 után, BécsiK. 55). Sylvestert bántotta ez a többértelműség, és talán az is, hogy a korabeli apokaliptikus időkben – akárcsak ma – e passzust a hamarosan bekövetkező "ítélet" jóslatának is vehették; feltevésem szerint ezért térhetett el a görögből jogosan szintén kikövetkeztethető 'Zeitalter, Zeitabschnitt' jelentés felé és adta a nála található sajátos fordítást.

Sylvester fordításának tehát szerintem megvan az "ideológiája", de a fordítás ennek ellenére nem a valóban helyes megoldás, hiszen a αυτη közelre mutat: "az emberi életnek minden ideje" helyett legalábbis az "emberi életnek ezen ideje" ti. "időszaka" fordításmegoldást kellett volna választania, s így a görög alapján az a jelentés jött volna ki, amit egy nyelvész ismerősöm, kinek nevét itt most nem kívánom felfedni, de aki éppen a jelentésstanban és az idegen nyelvek ismeretében az egyik legkiválóbb külföldön élő szakember, így fogalmazott meg: "ez a rész végül is az emberi nem egyik fejlődéstörténeti szakaszára, mondjuk a homo sapiens életszakaszának tartamára is vonatkozhat", jöllehet – mint mondta – ilyen fordítás-változattal nem találkozott még.

Az említettekkel a bibliai szövegértelmezés többoldalúságára, és ezek közül egy sajátos XVI. századi magyar megoldás lehetséges indíttatására kívántam röviden rámutatni.

BÜKY BÉLA

Törökbálint földrajzi neveinek vizsgálata

A földrajzi nevek tulajdonneveink legbeszédesebb emlékei. A természeti és a mesterséges földfelszíni alakulatok (hegyek, erdők, patakok, dűlők, utak stb.) neve szinte egész történelmet tükröz. Épp oly beszédes emlékei történelmünknek, mint az egykori használati tárgyak vagy az írott források.

Törökbálint helyneveit a már megjelent megyei kötetekben kikristályosodott egységes módszer alapján gyűjtöttem össze. Nemcsak az élőnyelvi anyagot, hanem a

régi, írásos adatokat is igyekeztem fölkeresni. A községet régi törökkori falunak tartják a helybeliek: a falu Török Bálintról, egykori híres vitézről kapta a nevét, akinek állítólag birtokai voltak ezen a vidéken. A német ajkú lakosság *Groß Turwal ~ Turwal* néven emlegeti a települést. Egy adatközlő tudálékos magyarázata szerint a *Turwal* a *Turk* 'török' + *Wal* (lat. *Valentinus*) 'Bálint' jelentéséből adódik, mely szintén Török Bálint itteni birtoklásához kapcsolódik.

A névtani kutatások során két nézet vált ismertté. Az egyiket MEZŐ ANDRÁS képviseli. Szerinte *Turbál ~ Turvál* a szomszédos *Torbágy*-ról kapta a nevét egy *Groß 'nagy'* megkülönböztető jelzővel. A név változása a következőképpen alakulhatott: m. *Torbágy* > n. *Torbály* > *Turbál ~ Turvál* > m. *Törökbálint*. A *Turbál* egy mesterséges névadásbeli népetimológiának volt a kiváltója. A névváltoztatás MEZŐ szerint abba a magyarosítási hullámba tartozik, amelyre számos példát találni főként a Dunántúlon (vö. MEZŐ: MNy. 78 [1982]: 175–80.)

KISS LAJOS a hagyományos magyarázatot igyekszik megvédeni korabeli adatok alátámasztásával a MNy. 84 [1988]: 457–60. oldalain írt névfejtésében. Állításait BÉL MÁTYÁS írására alapozza, miszerint a *Törökbálint* névből a törökök szófacsarással megalkották a *Turbál* nevet. Török Bálint Budaörs környéki birtokosságát bizonyítja a törökök 1546-os, 1559-es és 1562-es összeírásaiban szereplő "Török Bálint majorsága" megnevezés. A három, telekkönyvi hitelességű okirat pedig 154, 141, illetve 138 évvel korábban keletkezett a *Törökbálint* helységnév eddig ismert legkorábbi előfordulásánál (1700). Éppen abban az időben, melyet MEZŐ nem tudott adatolni. Így KISS szerint a jól ismert major neve – már megrövidült **Törökbálint* alakban – jelölni kezdte az elpusztásodott, elvadult környéket, és az élőbeszédben tovább hagyományozódva megérte a török világ végét, majd a faluhely újratelepítését.

A földrajzi nevekből a település egész történelme végigkövethető. Az elnéptelenedett vidékre előbb szerbek jöttek 1696-ban. Rájuk emlékeztet a határ északnyugati részén még ma is élő *Ráczug* helynév, valamint a belterületi *Rác utca* népi névként. Ezután érkeztek 1699-ben a Fekete-erdő környékéről a németek, akik életre keltették a n. *Festung* és a későbbi *Felsővár utca* helyneveket. Szájhagyomány szerint 1700 körül az egykori birtokos jezsuiták az egyetemes kolostor építéskor maguk hordtak egy halmot a Kálvária céljára. Ezt örökítik meg a még ma is élő *Kálvária-domb*, *Kálvária* népi nevek. A település 1778-tól gr. Majláth József császári királyi kamarai tanácsos és János fia birtokába jutott. A volt tulajdonosra emlékeztet a még élő *Majláth-kastély* név is. János gróf lányának emlékét őrzi az adatközlők szerint a külterületen levő *Ida-major* helynév. A település már a múlt század második felében kedvelt nyaralóhely volt, ezt örökíti meg a *Kispest* megnevezés. Míg korábban magyarokat csak az uradalmi cselédség soraiban találhattunk, később a századforduló után egyre többen telepedtek itt le. A II. világháború után a kitelepített németek helyére sokan költöztek az Alföldről, főleg Békés megyéből.

A gyűjtött anyagban magyar és német adatokkal találkoztam. A német névanyag (70 név) az összes adatnak kb. 14 %-a. A 350 számozott ponthoz tartozó 480 alak- és lexikai változat földolgozását végeztem el. Tipológiai feldolgozásomban a neveket alap- és megkülönböztető elemekre bontottam. Külön foglalkoztam az

utcanevekkel, ezt az igen magas számuk indokolta. Az alap- és megkülönböztető elemek számát, valamint az összes névanyaghoz viszonyított megterhelést %-ban megadom. Az összesítéseknél a zárójelben lévő két szám közül az első mindig az élő név, a második a kihalt név mennyiségét fejezi ki. Összesítő táblázatokkal igyekszem áttekinthetővé tenni a nevek rendszerét és megterhelését.

Az alapelemek rendszere

I. Természeti nevek

A. Víznevek (<i>Béka-lyuk, n. Krautprindl</i>)	7 (7+0) =	1,46%
B. Földnevek	52 (46+6) =	10,83%
1. Térszínformanevek (<i>Kerek-domb, Kopasz-hegy, n. Spiegelberg</i>)	26 (21+5) =	5,42%
2. Talajnevek (<i>Fekete-rét, n. Hirschfeld</i>)	10 (10+0) =	2,08%
3. Alakmeghatározó és helyzetviszonyító nevek (<i>Tyúkláb, Kilátósarok</i>)	6 (6+0) =	1,25%
4. Növénynevek (<i>Levendulás, Akácerdő</i>)	8 (7+1) =	1,66%
5. Birtoklástörténeti nevek (<i>Újtörés, Harmincados</i>)	2 (2+0) =	0,42%
Természeti nevek összesen		59 (47+12) = 12,29%

Fontos megjegyeznünk, hogy az 59 természeti név 37,2%-a (22 név) német elnevezés. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a természeti névanyag jelentős része régebbi keletkezésű, a német ajkú lakosság örökölte át.

II. Műveltségi nevek

A. Gazdálkodástört. nevek (<i>Szértskert, n. Gänseweide, Kenderes, +Köles</i>)	45 (44+1) =	9,37%
B. Foglalkozásnevek (<i>Ceisz hentes, Mikkel pék, Muszula cipész</i>)	17 (17+0) =	3,54%
C. Létesítménynevek		
1. Községrésznevek (n. <i>Kreicl</i> 'szegények negyede')	23 (21+2) =	4,79%
2. Útnevek (<i>Akácós út, n. Jóama</i>)	174 (171+3) =	36,25%
3. Épületek (<i>Valla-villa, Stász-bolt</i>)	95 (95+0) =	19,79%
4. Kegyhelyek (n. <i>Bildsaule, Kápolna</i>)	23 (23+0) =	4,79%
5. Egyéb (<i>Depo, Flóra kemping, Kilátó</i>)	29 (29+0) =	6,04%
D. Képzettársítással keletkezett nevek (<i>Topogó, Bagolyvár, 7 (7+0) = 1,46%</i> <i>Ötbárány</i>)		
E. Személynevekből alakult alapelemek (<i>Birkás, Búza, 5 (5+0) = 1,04%</i> <i>Török</i>)		
F. Ismeretlen és bizonytalan eredetű (<i>Pistály, n. Piste, 3 (2+1) = 0,6%</i> <i>+Reiche Ried</i>)		

Az épületnevek feltűnően magas száma utal a település polgári jellegére, névadási szokásainak kialakulására. A község egykori német és zsidó kereskedőinek, iparosainak házait tájékoztató pontként használták, használják a helybeliek.

A megkülönböző elemek rendszere

1. Nagyságot kifejező (n. <i>Kleine Haide, Nagyerdő</i>)	9 (9+0) = 2,4%
2. Térbeli viszony, sorban elfogl. hely (n. <i>Boden Acker, Hegyalja út</i>)	10 (10+0) = 2,7%
3. Alakot kifejező (<i>Görbehd, n. Spizberg</i>)	9 (9+0) = 2,4%
4. Keletkezési időt kif. (<i>Régi vasút, n. Alterweingarten Acker, Újtelep, Újtörés</i>)	13 (13+0) = 3,5%
5. Minőséget kif. (<i>Kopasz-hegy, n. Stock Acker</i>)	9 (9+0) = 2,4%
6. Növénynevekből (<i>Hárs-liget, n. Lindbaum</i>)	50 (48+2) = 13,4%
7. Állatnevekből (n. <i>Frosch Gasse, Ürgés-dűldő</i>)	11 (11+0) = 2,9%
8. Birtoklástörténetet kif. (<i>Ráczug-pusztá, Urasági udvar, Vitézi földek</i>)	14 (14+0) = 3,75%
9. Funkciót, felhasználást kifejező (<i>Gyaloghd, n. Kukenberg, Égettölgy</i>)	36 (35+1) = 9,65%
10. Képzettársítással keletkezett (<i>Csalogány-tanya, n. Josefsberg, n. Ohá Gasse</i>)	10 (10+0) = 2,7%
11. Személynevekből (utcanevek nélkül) (<i>Bunda-villa, Ida-major, Volf-ház</i>)	73 (71+2) = 19,6%
12. Szentek nevéből (n. <i>Maria hilf Kapelle</i>)	13 (13+0) = 3,5%
13. Vallási felekezetre utaló (<i>Zsidó temető</i>)	5 (5+0) = 1,3%
14. Közeli fekvésre utaló (<i>Kápolna-dűldő</i>)	33 (33+0) = 8,8%
15. Szomszédos településre utaló (<i>Biai erdő</i>)	10 (10+0) = 2,7%

Az utcanevek rendszere

I. Személynevek (<i>Toldi, Ady, Munkácsy, Árpád</i>)	55 = 42,0%
II. Földrajzi nevek (<i>Érdi, Diósi, Biai</i>)	6 = 4,6%
III. Az utca tulajdonsága (<i>Fő, Hegyalja, Zsák</i>)	15 = 11,4%
IV. Az emberi környezet (n. <i>Spiegel, Fűrdő</i>)	48 = 36,6%
V. Embercsoport (n. <i>Rácn, Ifjúság</i>)	3 = 2,3%
VI. Elvont fogalom (<i>Köztársaság, Séta</i>)	3 = 2,3%
VII. Nevezetes dátum (<i>Október 6.</i>)	1 = 0,8%

Ebben az összesítésben természetesen csak a főbb csoportok szerepelhettek. A százaléokban megadott megterhelés itt az utcanevek rendszerében feldolgozott 131 névhez viszonyítva látható.

N. CSÁSZI ILDIKÓ

Intézménynevek Kárpátalján

Az intézménynevek elméleti vonatkozásait kidolgozó tanulmányok (KÁROLY SÁNDOR, Általános és magyar jelentéstan. Bp., 1970. 112-4; BALÁZS JÁNOS, A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. ÁNYT. 1 [1963]: 41; J. SOLTÉSZ KATALIN, A

tulajdonnév funkciója. Bp., 1979., BACHÁT LÁSZLÓ, Az intézménynevek jelentéstani problémái. NytudÉrt. 83 [1974]: 51–4; J. SOLTÉSZ KATALIN, Az egyéb tulajdonnévfajták kutatásának helyzete és feladatai. MNyTK. 160 [1981]: 219–21) bizonyítják, hogy e nevek is a tulajdonnevekhez tartoznak.

Jelen cikkben néhány Kárpátalján megjelenő magyar nyelvű újságban és folyóiratban (Kárpáti Igaz Szó, Ung-vidéki Hírek, Kárpátalja, Hatodik Síp, Kárpátaljai Ifjúság 1990–1992) előforduló intézményneveket mutatok be, természetesen, a teljesség igénye nélkül. A gyűjtött névanyagot a fogalmi csoportra utaló tag szerint csoportosítva vizsgálom, és rámutatok az egyes névcsoportok lexikai-szemantikai sajátosságára.

I. Szövetkezetek

1. Mezőgazdasági termelőszövetkezetek, állami gazdaságok

Kárpátalján e köznevek orosz nyelvű megfelelői, a *kolhoz* és *szovhoz* szavak használatosak a megnevezésekben. Közös jellemzőjük még, hogy, egy-két kivételtől eltekintve, a járás- és helynév *-i* képzős alakjával együtt fordulnak elő a kontextusban. Az íráskép szerint a földrajzi melléknév nem része a névnek, funkciója az azonos nevű kolhozok elkülönítése.

1.1. Szimbólumnevek

Elvont fogalmakra, a szocializmus eléggé elkoptatott szimbólumaira, jelszavaira épülő nevek (vö. SOLYMÁR IMRE, Mezőgazdasági termelőszövetkezetek nevei Magyarországon. MND. 10 [1981]: 12): derceni *Új Élet Kolhoz*; ungvári járási *Győzelem Kolhoz*; nagyszőlősi járási *Októberi Győzelem Kolhoz*; munkácsi járási *Új Élet Kolhoz*; nagyszőlősi járási *Népek Barátsága Kolhoz*; ungvári járási *Út a Kommunizmushoz Kolhoz*; ungvári járási *Határőr Szovhoz*, nagyszőlősi járási *Március 8 Szovhoz*; volinyi területi *XXV. Pártkongresszus Kolhoz*.

Néhány névben az orosz szó pusztá átírását tapasztaljuk: *Kommunár Szovhoz* ('kommünár': ÉKSz. 751); *Kolosz Agrocég* ('kalász': HADROVICS–GÁLDI, Orosz–magyar szótár. 1: 663). A *kolhoz* és *szovhoz* szavak fordítása az alábbi terjedelmes nevet eredményezte: *Arany Mező Kollektív Mezőgazdasági Vállalat*; *Arany Kalász Kollektív Mezőgazdasági Vállalat*.

1.2. Személynévvel alakult nevek

Az intézménynevek egyéb csoportjaiban is általánosan használt személynév szerepel a leggyakrabban. Ez és a többi is emlékeztető funkciójú (vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. 124–8): nagyberezinai járási *Lenin Kolhoz*; beregi *Lenin Kolhoz*; szolyvai járási *Iljics Emléke Kolhoz*; *Lenin Útja Kolhoz*; *Kirov Kolhoz*; szőlősi járási *Vatutyin Szovhoz*; *Sevcsenko Szovhozüzem*.

Az eddig gyűjtött anyagban viszonylag kevés ilyen típusú név található. Az egyik interjúban olvasottak alapján számuk tovább fog csökkenni a névváltoztatás általánossá válásával: "Nekünk az a javaslatunk, hogy a *Lenin Útja* helyett a *Határszél* nevet fogadja el a közgyűlés" (Csonkapapiban – Kárpáti Igaz Szó 1992. jan. 14.).

1.3. Helynévvel alakult nevek

Egyetlen példa illusztrálja azt, amikor a helynév képzős alakja része a névnek, és a működési helyet jelöli: *Nagyszőlősi Szovhozüzem*. A többi névben szereplő helynév tájra utaló funkciójú: mezsgorjei járási *Szovjet-Verhovina Kolhoz*; técsői járási

Szovjet Kárpátok Kolhoz; Kárpátok Kolhoz (huszti járás), *Oroszország Kolhoz* (nagyszőlősi járás). Érdekes lenne megtudni ez utóbbi név létrejöttének okát, a kontextusban viszont nincs erre vonatkozó adat (Mélyponton a tejtermelés: Kárpáti Igaz Szó 1990. aug. 30.).

2. Fogyasztási szövetkezetek neve

Nevükbe szervesen beépül a működési helyüket jelölő helynév -i képzős alakja: *Ungvári Járási Fogyasztási Szövetkezet; Huszti Fogyasztási Szövetkezet; Péterfalvai Fogyasztási Szövetkezet.*

3. Kisipari/szolgáltató szövetkezetek neve

E nevekből általában nem derül ki, hogy a megnevezett szövetkezet mivel foglalkozik. Az ungvári *Sztyimul* ('öszöntés') kisszövetkezet például, amint a cikkből kiderül, építkezést és felújítást vállal. Egy másik vállalkozás hirdetéssel próbál megrendelőkre szert tenni: "Ha építkezni akar, vegye igénybe az ungvári *Ellipsz* szolgáltatásait". (Kárpáti Igaz Szó 1992. márc. 24.) Szellemes névnek tűnik a *Kezes* szövetkezet neve, amellyel talán az elvégzett munka minőségére kívánnak utalni, a cikkíró viszont ezt cáfolja: "Az ungvári *Kezes* szövetkezet, amely egyébként villanymotorok javítását tűzte ki céljává, nem szolgál rá a nevére. A tevékenységük alatt durván megsértik a technológiai fegyelmet" (Kárpáti Igaz Szó 1990. aug. 26.).

II. Vállalatok, gyárak neve

A nevek egy részében szerepel a helynév képzős alakja, a többi viszont csak köznévi elemekből áll.

1. Helynév + -i + köznév

Kárpátaljai Ásványipari Termelési Egyesülés; Kárpátontúli Faipari Vállalatok Bérleti Egyesülése; Kárpátaljai Tejipari Termelési Egyesülés stb. Ide sorolom a "területi" szóval alakult neveket is, mert voltaképpen a fenti két helynév jelentésével rendelkezik: *Területi Sütőipari Egyesülés; Területi Agráréptető Vállalat; Területi Élelmiszeripari Egyesülés* stb. A működési helyet is feltüntető nevek: *Nagyszőlősi Ruhagyár; Ungvári Villanymotorgyár; Szolyvai Erdőkombinát; Ungvári Húskombinát* stb.

2. Köznévi elemekből álló nevek

Útkarbantartó Vállalat; Szerviz Kereskedelmi Termelői Vállalat; Gázközlóműgyár; Mechanikai Üzem; Ukrszilenergomontázs Tröszt; Gázprom stb.

E nevek esetében általában a kontextusból derül ki, hol működnek. Az oroszul is értő kárpátaljai magyarok pedig minden nehézség nélkül megértik a két orosz mozaikszó jelentését is.

III. Bankok megnevezése

A gazdasági élet átalakulásával Kárpátalján is különböző bankok jelentek meg: *Kárpátaljai Építőipari Bank (Promsztrojbank); Kárpátaljai Kereskedelmi Bank (Leszbank); Szinevir Kereskedelmi Bank; Ukrajna Takarékbankjának Kárpátaljai Területi Főigazgatósága* stb.

IV. Kulturális intézmények neve

1. Iskolák neve

Többségük a működési helyet jelölő helynévből és az iskolatípust jelentő köznevekből áll: *Nevickei Általános Iskola; Császlóci Kisegítő Iskola; Ungvári 1. sz. Gyermekek- és Ifjúsági Sportiskola; Ungvári 19. sz. Ipari Szakiskola; Bányai Középiskola* stb. Személynévi elem egy iskola nevében fordul elő: *Beregszászi Kossuth Lajos Középiskola*. Lehet, hogy a jövőben több iskolában lesz az alábbi idézetben olvasható névadás: "A szlatinai magyar iskola tanárai és növendékei Bolyai János, a kiváló erdélyi születésű matematikus mellett voksoltak. Iskolájuk az ő nevét viseli ezentúl, így tisztelegnek nagysága előtt" (Kárpátalja 1992. jún. 12.).

2. Színházak neve

Egyelőre igen kevés van belőlük: *Kárpátaljai Területi Ukrán Zenés Drámai Színház; Beregszászi Népszínház*; és a jövő színháza: a *Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház* (Kárpáti Igaz Szó 1993. jan. 16.).

3. Kiadók neve

Évtizedeken át a *Kárpáti Kiadó* gondozásában jelentek meg Kárpátalján magyar nyelvű könyvek. Nemrég megalakult "az 1945 utáni Kárpátalja első magánkiadója, a *Galéria Kiadó* ..., hogy a kárpátaljai magyar szerzők műveit eljuttassa a vidék lakosságához" (Kárpátalja 1992. ápr. 7.). Ezenkívül van még a tankönyvkiadó, amely korábban a *Ragyanszka Skola* nevet viselte, nemrég *Oszvitá*-ra változtatták.

A nevek bemutatását a terjedelmi kötöttség miatt most nem folytatom (majd egy másik cikkben számolok be az intézménynevek további csoportjairól). Úgy vélem, hogy ennyi név is kellőképpen illusztrálja a Kárpátalján használatos intézménynevek legfontosabb jellemzőit: viszonylag kevés a személynévi elemet tartalmazó intézménynév, s a helynévből származó melléknév is ritkábban épül be a név szerkezetébe. Gyakoriak a többelemű, lexikai (*Egyesülés, Kombinát, Területi* stb.) és grammatikai (többszörös birtokos szerkezetek) idegenszerűséget is magán viselő megnevezések (ezek részletes vizsgálatát is a jövőben végzem el), amelyek többnyire a korábbi államnyelvben honos kifejezés szó szerinti fordításával kerültek a magyar nyelvű sajtótermékekbe. Ugyanakkor új tendenciák is tapasztalhatók a névadásban; megjelentek az egyszerűbb, tömörebb nevek is (*Oázis kisvállalat; Kezes kisszövetkezet*) stb. Az eddigiek alapján talán nem túlzás az a megállapítás, hogy a vázlatosan bemutatott névanyag is illusztrálja az idegen nyelvi környezet hatását, valamint az életének sajátosságait. Természetesen a téma összetettebb annál, hogy egy ilyen rövid cikk keretében minden kérdés megválaszolására sor kerüljön, ezért az itt nem tárgyalt névcsoportok bevonásával is, további szemantikai és grammatikai vizsgálatokra van szükség.

P. CSIGE KATALIN

Csíkszentlélek helyneveinek jelentésszerkezeti típusa!¹

Napjaink névtudománya vizsgálati tárgyát, a tulajdonnevet a maga sokszínűségében és dinamikájában próbálja megragadni. Komplex elemzési módszerek, eljárások együttesével igyekszik feltárni a névélettani szituációk tényezőinek és a közöttük rejlő lehetséges kapcsolatoknak, illetve azok módosulásainak megnyilvánulásait – HAJDÚ MIHÁLY tanár úr szavait idézve – azért, hogy akárcsak "...a történettudomány, néprajztudomány, szociológia, nyelvtudomány stb. a nép múltjáról, jelenéről, életének, szokásainak változásairól adjon képet, s ezzel kapcsolatban a maga által feltett kérdésekre keressen választ" (Magyar becézőnevek. Bp., 1974. 17).

Dolgozatomban a továbbiak során körvonalazom egy erdélyi falu, a Hargita megyei Csíkszentlélek (r. Leliceni) mai élő helynévállományának néhány sajátosságát.

Közigazgatásilag Csíkszentkirályhoz tartozó kis településünkről tudjuk, hogy Csíkszeredától délkeletre fekszik mintegy 4 km-re dombok közé zártan. Belterületének jellegzetes tízesei: *Szentlélek tízese* : *Templom tízese*, *Alsözög* : *Basák tízese*, *Szentlélek-Boroszló* : *Nagy-Boroszló* még mindig különálló falurészek. A helyi hagyomány úgy tartja, hogy hozzájuk hasonlóan a szomszédos település, *Fitód* is Szentlélek tízese. Mindez nem véletlen, hisz ORBÁN BALÁZS napjainkban is érvényes feljegyzését idézve: "... azt mondja a példabeszéd, hogy: Nincsen Isten Fitodban, mivel e falu Sz.-Lélek filiája lévén, nincsen temploma" (A Székelyföld leírása 1. Pest, 1868. 31). Az elmondottak ellenére a közigazgatás *Fitód*-ot mint önálló falut tartja számon. Az 1991-es néptanácsi adatok nyomán kitűnt, hogy lakosainak száma 413 fő, területe 1211 ha, míg Szentléleken 283 lakos él, területének nagysága pedig 1026 ha.

1982–83-ban gyűjtöttem össze ennek a két településtörténeti, néprajzi és névtani szempontból egyaránt érdekes falunak a helynévanyagát. A kolozsvári NyÍrk. 1983-as első száma közölte is azt annotált adattár formájában (75–7). Vizsgálataim alapja ennek az adattárnak az 1991 telén kibővített, de térben és időben továbbra is relatív teljességű, kéziratban levő szócikkos változata, amely a hagyomány szerint egységben mutatja be a két helység névrendszerét.

Szentléleki adattáram 219 helynevét a feltárható névélettani szituációk hálózatában a nyelvi jelek egyik legfontosabb meghatározója felől, a jelentés oldaláról közelítem meg. Pontosabban a nevek megjelenését és életét befolyásoló szituációk determináló tényezőinek, vagyis az elnevező, elnevezett, elnevezési alap, névhasználati kör együttesének és az egyes nevek jelentésszerkezetéből kimutatható elemeinek, mint "... motíváltság, információtartalom, denotáció, konnotáció, valamint az etimológiai jelentés és ennek felismerhetősége (átlátszósság)" (J. SOLTÉSZ i. m. 24) a kapcsolatait próbálom feltárni. Majd ezek függvényében alakítom ki a település sajátos jelentéstani névtípusait.

Névélettani és nyelvi szempontokra támaszkodó, komplexnek is tekinthető névtani kísérletemet a helynevek etimológiai jelentésének a megvilágításával indítom.

¹A névtípusok adattárát a NÉ. 16. száma közli.

Aszerint, hogy az egyes neveknek van-e közszoí jelentésük vagy nincs a falu mai nyelvhasználatában, két nagyobb névkategoriát állítok fel: a *Békás-kút-, Fenyő ajja-, Hosszú-havas-féle szónévek* meg a *Lackó-, Ongor : Zongor-féle jelnevek* csoportját. A két névtípus keveredésével alakult helyneveket pedig a *kombinált nevek* kategóriájába sorolom, mint amilyenek a *Gálok utcája, Magyaroszló pataka, Mikés-kút* neveink.

Mindhárom etimológiai névtípuson belül a neveket alkotó nyelvi jelek szófaji minősége alapján külön tárgyalom a felismerhető köznévi (*Alszég, Sás, Telek*), tulajdonnévi (*Bocskor-hégy, Firidi pusztája, Mátyások vögye*) elemekkel alakult és a leíró alapon szófajilag kategorizálhatatlan névegyedeket.

Említett névtípusaim tovább rétegződnek a nevek jelentésszerkezetének további tényezői mentén. Így a *szónévek* az információtartalom szemszögéből mind információtartalmas, leíró nevek, amelyek általában a denotátumok lényeges tulajdonságait elevenítik meg, amint azt a *Kicsi-rét, Mellék út, Basák tüzese* példáink is igazolják. Leíró alapon a szónévekkel szemben a *jelnevek* információtartalma nem egy esetben problematikus is lehet. A névtípus természetéből következően egyes nevek napjainkban még feltárható információtartalmasak, mint a *Fitód*, amely valószínűleg a *fitos* melléknevünk *-i* képzős származéka, vagy a szakirodalom alapján feltárható *Lackó, Mikes* személynévi eredetű neveink. De felbukkannak információtartalmukra nézve már kategorizálhatatlan nevek is, amelyeknek a hangalakja is módosult a névélettani szituációk változásával. Ezek a tulajdonképpeni már említett *jelnevek*. A *kombinált nevek* szónévi eleme egyértelműen információtartalmas neveket eredményezne, de jelnévi elemük miatt kénytelenek vagyunk két csoportra osztani őket: a feltárható információtartalmas (*Hosszaszai út, Zsögödi széjj, Vörös Émrike vögye*) és a részleges információtartalmas (*Magyaroszló pataka, Ongor útja : Zongor útja*) nevek típusaira.

Helyneveink információtartalma az esetek többségében az objektumok élő tulajdonságait tükrözi. Így az *Erős-ódal* nevünk egy igen nagyon meredek hegyoldalt jelöl, a *Templom vögye* valóban a templom szomszédságában húzódó völgy neve, a *Vörösök utcájában* pedig most is Veres nevű családok laknak. Motiváció szempontjából motivált nevekként tüntetem fel őket. Névanyagunk egy másik rétegében azonban az információtartalomban elrejtett motiváció eltűnőfélben van. Ezt a motivációs állapotot olyan nevekben érhetjük tetten, mint a *Bükk*, amely egy fenyves és bükkös erdő neve, a *Bocskor-hégy*, amely tényleg egy nagyobb dombot jelöl, de egykori birtokosát már nem tudják azonosítani a szentlélekiek. Az ilyen természetű neveket részlegesen motivált neveknek minősítem. De a motivált és részlegesen motivált neveink mellett motiválatlan nevekkel is találkozunk vizsgált anyagunkban. Példaként az ilyen típusú nevekre az *Anda bükke, Lackó, Suta* neveinket említhetjük, amelyek információtartalma semmiféle kapcsolatba nem hozható a denotátumokkal.

Az említett tényezőkön kívül még a konnotációs tartalom is színezhetsi helyneveink jelentésszerkezetét. Ilyen konnotatív neveink például a *Bánatus : Bánatos* vagy a *Véréskép*, amelyek a tatárdúlások szörnyűségeit elevenítik fel. De a katolikus valláskör emlékei is ott lapulnak neveink világában. A helyi hagyomány

egyik magyarázata szerint a *Pap halála* név a reformációhoz kötődik: "ezen a helyen akarták a kálvinisták a katolikusokat megtéríteni. A katolikus csíkiak azonban megütötték, megölték a prédikátort, s azt mondták, hogy ha feltámad, mint Krisztus, akkor hisznek neki." Egy másik falubeli álláspont szerint viszont "több papot öltek meg itt, mert fehérnépeztek." A *Vtzi Marci : Vtzi Marci pusztája* nevünkhöz egy legenda fűződik. A név jelölte helyen "egykor egy remete élt a feleségével. A felesége Úrnapján szőni akart, de férje ellenezte. Mégis, miközben a remete elment az Erőstetőre vízért, addig a felesége nekifogott a munkának. De alig vetett egyet-kettőt, rögtön kővé vált. A még ma is látható köveket benőtte lassan az erdő." A *Cigány pörzsülés : Pista pörzsülés* lexikális névváltozatok egy kevésbé fontos eseményt idéznek fel, azt, hogy "egy Pista nevű cigány valamikor régen felgyújtotta az erdőt" a név jelölte helyen.

Végül a jelentésszerkezet legfontosabb eleme, a denotáció szerint bontom szét a szentléleki helyneveket a különböző *épület-, erdő-, falu-, falurész-, kaszáló-, kút-, legelő-, patak-, szántó-, út-, utca-, egyéb objektum* nevekre. A denotatív jelentés kapcsán meg kell jegyeznünk azt, hogy az egyes feltárt neveinknek annyi a jelentése, ahány objektumot jelölnek. Egyetlen névről tudunk kell azt, hogy névélettani szituációjából hiányzik a denotátum, és a használati köre is egyetlen adatközlőre szűkült le. Ez a kihalóban levő név a *Terhes asszonyok útja*.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Csíkszentlélek helynévallományát sokrétű, gazdag névtípusokkal jellemezhetjük. a megismert átfogóbb típusokról kiderült az, hogy közülük a *s z ó n e v e k* tűnnek ki gyakoriságuk alapján 85,56%-kal. Ezzel szemben a *k o m b i n á l t n e v e k* jóval kisebb arányban, 13,24%-kal, a *j e l n e v e k* meg csupán 3,19%-kal követik őket a rangsorban.

De nyomon követve az egyes altípusokat és azok megoszlását, először is a *s z ó n e v e k* kategóriáján belül a következő képpel találkozunk: információtartalmas, motivált nevek: 60,35%, információtartalmas, részlegesen motivált nevek: 10, 65%, információtartalmas, motivált, konnotatív nevek: 7,65% és információtartalmas, motiválatlan nevek: 5,32%.

A második helyen álló *k o m b i n á l t n e v e k* belső rétegeiről kitűnt, hogy azok 47,36%-a feltárható információtartalmas, motivált, 26,36%-a feltárható információtartalmas, részlegesen motivált, 15,78%-a feltárható információtartalmas, motivált, konnotatív, 10,34%-a pedig részleges információtartalmas, részlegesen motivált névtípus.

A legkevésbé megterhelt *j e l n e v e k* között a kategorizálhatatlan típus uralkodik 57,14%-os aránnyal. Utána a tulajdonnévi feltárható információtartalmas, motivált és motiválatlan altípus következik 28,57%-kal. Végül a sort a feltárható információtartalmas, motivált nevek zárják 14,28%-kal.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

Egy névtani véletlenről

Megvallom – sőt meg sem kell vallanom, hiszen TAKÁTS KÁROLYNÉ összeállításából (TAKÁTS KÁROLYNÉ, Deme László munkássága 1941–1980: Nyelvészeti Dolgozatok 180. Kny. a Néprajz és Nyelvtudomány XXIV–XXV. kötetéből) enélkül is kiderül –: névtan dolgában nem sokat tettem több mint fél évszázados munkálkodásom során. A sors úgy hozta ugyan, hogy olykor-olykor közelíttem azért hozzá. Hol kutatómódszertani szempontból (A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez: MNy. 44 [1948]: 105), hol helyesírási vonatkozásai felől (Családneveink alaki sérthetlenségéről: MNy. 52 [1956]: 365; és Tulajdonnévírásunk rendszere: Helyesírási rendszerünk logikája: Nyr. 88 [1964]: 357), hol egyes típusainak grammatikai arculatát vizsgálva (Egyes helységnevtípusaink -i képzős melléknévi származékairól: MNy. 54 [1958]: 125), hol dialektológiai oldalról indulva (A névadatok feljegyzésmódjához: A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve. MTA Nyelvtud. Int. 1978. 50), hol meg egy onomasztikai határkérdést boncolgatva (Névterjedelem és névtartozékok: Névtudomány és művelődéstörténet. Szerk. BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC. Zalaegerszeg, 1989. 282). De a mélyéig sosem értem, inkább a határt súroltam csupán.

Most sem tudom a sok évtizedes mulasztásomat jóvá tenni, s valami olyan igazán névtani-névtudományi kérdéssel előjönni. De nem hagyhatom bizonyítás nélkül, hogy Hajdú Mihály kollégánkat ugyanúgy becsülöm, mint a szűkebb szakterületéhez közelebb állók; nem is csak mint kutatót, hanem mint sokoldalú tudományszervezőt, nevelőt, s nem kevésbé mint sikeres periodika- és többszörös sorozatszerkesztőt. – Hogy tehát nevem szerepelhessen a tiszteletadók sorában, elmondom azt a névtani véletlenek sorozatából származó tréfámat, amelyet évtizedek országjárásai során szedegtettem össze és alakítottam ki.

Magamban így neveztem el ezt a sorozatot: "betűnév + -cs képletű helységnevek". Tudom persze: ez a megjelölés mélységesen tudománytalan és antietimologikus; játéknak azonban érdekes. – Kezdjük hát, és haladjunk ábécérendben! – Íme:

"Szabályos" példák: *Á-cs, B-cs, Cs-cs, D-cs, É-cs, H-cs, K-cs, N-cs,*
Ö-cs, P-cs, V-cs

"Érintkező" példák: *R-cs(i), T-cs(ő), Fécs, Szécs*

Meglétüket egyenként fedeztem fel magamnak, s a felhalmozódásnak egy bizonyos pontján sorba állítottam őket. Ellenőrzésül átnéztem most KISS LAJOS kiváló munkáját (FNESz.), ezzel is igazolva meglétüket s az elvben lehetséges többiek meglétét.

Hadd soroljam fel – immár rejtjelezés nélkül – a "szabályosokat": *Ács, Bécs, Csécs, Décs, Écs, Hács, Kács, Encs, Öcs, Pécs, Vécs*. S megjegyzem – a továbbiakra gondolva –: *Csécs* mellett van *Csécse* és *Vécs* mellett *Vécse* név is.

Érintkező példaként vettem fel az *Ercsi* és a *Técső* községneveket, minthogy ezekben a (komolyan aligha veendő) "betűnév + -cs" képlet után egy magánhangzó is

áll. Hogy az *Ercsi* -i-je némileg megtévesztő lehet, később (a melléknévi alakokat említve) látni fogjuk. A *Técső* -ő-je, Kiss LAJOS idézett műve szerint, egy régi magyar *Técs* személynévhez járult; a továbbiakban azonban fel kell majd tennem a kérdést: valóban csak személynévként élt-e az -ő nélküli forma. – Más oldalról érintkezik az alaptípussal a *Fécs* és *Szécs*: hangzásában közel áll a *Bécs*, *Csécs*, *Décs*, *Pécs*, *Vécs* sorhoz; de a "fé" meg a "szé" nem betűnév, a "szabálynak" megfelelő **Efcs* és **Eszcs* alak viszont nehezen képzelhető el. A típusukat képviselő *Encs* és *Ercs(i)* mássalhangzós magva ugyanis zöngés, tágabb nyílású, tehát hangzósabb is ezeknél, így bizvást szerepelhet szóvégi torlódás belső hangjaként, az *f* és az *sz* azonban aligha volna alkalmas erre.

Az *Ercsi* községnevén -i-je kapcsán rejtetten utaltam már a következő kérdésre: ezeknek -i képzős melléknévi származékaira. Hogy e képző – köznevesítő szerepben – bármelyikükhöz hozzákapcsolható, az nem kíván bizonyítást. Az viszont érdekes, hogy családnévként (legalábbis az egyre terjedelmesebb budapesti telefonkönyvben) nem mindegyiküknek találjuk meg az -i képzős alakját. Megvan a *Bécsi*, *Décsi*, *Écsi*, *Encsi*; megvan a *Csécsi* (s mellette *Csécsei*), ugyanígy a *Vécsi* (és a *Vécsei*). S ami korábban jelzett gyanúnkat erősíti: nemcsak *Técsei* családnév található, hanem *Técsi* is. – Az talán véletlen egybeesés, hogy a – feltehetően helységnévi alaptagú – *Öcsi* és *Pécsi* mellett van – aligha helységnévi eredetű – *Öcs*, illetőleg *Pécs* családnév; s hogy a telefonkönyvben nem bukkan elő az elvben lehetséges *Hácsi*; sem az *Ácsi* és *Kácsi*, bár van *Ács* és *Kács* családnév, gyaníthatóan függetlenül az azonos hangzású helységnevektől. És hiányzik a joggal várható *Ercsi* a családnévek sorából. Van viszont *Ercsei*; bár az ebből kikövetkeztethető s elvileg lehetséges **Ercse* (esetleg **Ercső*) községnevet nem találom.

Megismétlem: mindez csak játék. Nem is szántam többnek, mint baráti mosolynak, meleg kézszorításnak; feliratkozásnak a legjobbakat kívánók listájára.

DEME LÁSZLÓ

Nádasd – Nádaska

Helyneveink -d-féle képzőinek funkciójáról írt tanulmányt HAJDÚ MIHÁLY a Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára megjelent évkönyvben (161–72).

A tanulmány először sorra veszi több neves nyelvésznek, kutatónak a -d képző jelentéstörténete, jelentésfejlődése, funkciója kérdésében kialakított álláspontját. HAJDÚ MIHÁLY mindenekelőtt BÁRCZI GÉZA két írásából idéz: "legrégibb forrásainkban a -d inkább személynévből alakult helynevekben található" (Szók.² 155). "A képző szétfolyó ősi jelentésében világosan megkülönböztethető a kicsinyítő ... becéző tartalom ..., majd személynévképzőn át helynévképző vált belőle, de emellett régi a valamivel való ellátottság jelentése is, melyből helyneveink egy másik

csoportja magyarázható" (TihAl. 149). HAJDÚ idézi D. BARTHA KATALINT is, aki ezt a kérdéskört így foglalja össze: "A kicsinyítő-becéző funkcióból fejlődött a *-d* képző személynévképző szerepe ..., majd egy-egy személynévnek helyjelölésre való felhasználása, vagy a valamivel való ellátottság jelentésével a *-d* képzős származék helynévként való gyakori jelentkezése ... kifejelesztette a *-d* helynévképzői funkcióját is" (Szóképz. 103).

A helyneveinkben fellelhető *-d*-féle képzők tehát eredetileg lehettek a földrajzi nevekké vált személynévekben szereplő kicsinyítő-becéző funkciójú személynévképzők, és helynévvé válhattak a valamivel való ellátottságot, valamiben való bővelkedést jelölő *-d* képzővel alkotott köznevek is, majd – részben az előbbieket analógiájára is – keletkeztek a *-d* képzővel mint helynévképzővel is földrajzi nevek.

A tüzetesebb vizsgálat érdekében HAJDÚ kigyűjtötte KISS LAJOS nagy helynévfejtő munkája (FNESz.) *-d*-féle képzőt tartalmazó magyar helyneveit, pontosabban helységneveit, és azokat KISS LAJOS velük kapcsolatos állásfoglalása szerint csoportosította. KISS munkájának fontos megállapításai között emeli ki HAJDÚ, hogy a szerző "a képzőnek a 'valamivel való ellátottság, valamiben való bővelkedés' jelentését felismeri és elismeri, s föl is használja ... A másik, hogy két középkori névelemben (négy esetben) elfogadja a *-d* képző diminutív funkcióját. A harmadik pedig az, hogy nem tulajdonít nagy jelentőséget az analógiának ..."

Azután HAJDÚ a helységnevek azon csoportját vizsgálja, amelynek adataiban a *-d* képző más képzővel váltakozik, majd sorra veszi azokat a helységneveket, amelyeknek egyes adataiban szerepel a *-d* képző, másokban nem.

Ez utóbbi csoportban előbb olyan helységneveket tárgyal, amelyekben, amint írja: "a *-d* képzőnek – szerintem – 'valamivel való ellátottság' a jelentésmódosító funkciója". Ezek között említ két *Nádasd* helységnevet is (a Baranya megyeiek és a Küküllő megyeiek), de ezzel a hozzáfűzéssel: "Jóllehet a képzőhalmozás nem ismeretlen a magyar nyelvtörténetben, de elképzelhető az is, hogy a 'valamivel ellátott' jelentésű *-s* képző után a *-d* már diminutív funkciójú." Ez után veszi sorra azokat a helységneveket, "amelyekben a *-d* képzőnek diminutív funkciója valószínűbb".

Különösen figyelemre méltónak találtam, midőn HAJDÚ a helységneveknek azon csoportját vizsgálja, amelynek adataiban a *-d* képző más képzővel váltakozik. E csoporton belül egyetlen példát említ arra az esetre, amikor a *-d* képzőt más diminutív képző váltja fel, ez *Bonyhád* példája, amelynek 1309 óta előforduló nagyszámú régi adatai között a képző nélküli *Bohnya* és *Bonyha* mellett az *-n* végződésű *Bonyhan*, majd a *-d* képzős *Bonyhád* alakok közt 1660-ban és 1702-ben a *Bonyha* alakkal egy időben a *Bonika* is előfordul. A *Bonyha* és *Bonika* adatok egyidejű szereplése kételyt ébreszt, hogy vajon a *Bonika* adat nem a *Bonyha* alak félreolvasása folytán keletkezett-e? HAJDÚ MIHÁLY maga is kifejezi kételyét, midőn tanulmányában így fogalmaz: "Amennyiben az 1660-as és 1702-es adat (*Bonika*) nem olvasati hiba eredménye, akkor végződésében diminutív képzőt kell látnunk, s ez megerősíti a *-d* kicsinyítő képző funkciójának föltételezését. Noha a település aligha lehetett nagyon kicsiny, hiszen CSÁNKI szerint vásáros hely volt ..." Midőn a tanulmány

olvasásában ide érkeztem, fölmerült bennem, hogy a kétes bizonyosságú *Bonyhád–Bonika* adatpár helyébe tudnék olyan adatpárt ajánlani, amelynek olvasatához nem fér kétség.

HAJDÚ tanulmányának megjelenése idején a Bódva-völgy Torna megyei szakasza mai államhatárunkon belüli részének, a Bódvaszilasi-medencének történetét feldolgozó könyvem (A Bódvaszilasi-medence 700 éves története. Miskolc, 1993) kéziratán dolgoztam. Feldolgoztam már IV. László király – Torna megye közgyűlési jegyzőkönyvének 210. lapján 1636. évi másolatban fennmaradt (OL. Filmtár 1998. doboz) – 1280. évi oklevelét, amellyel a Torna megyében fekvő *Nádasd* nevű földet híveinek adományozta, akik a kicsiny falut évszázadokon át birtokolták, és magukat arról *Nádasdi*-aknak (de *Nadasd*) nevezték. *Nadasd* néven szerepel a kis település az 1427. évi Torna megyei kamarahaszna-összeírást készítő egyik szolgabíró nevében (DI. 34088), egy 1428. évi tanúkihallgatásokat rögzítő jegyzőkönyvben (DI. 12202) és még Torna megye már hivatkozott közgyűlési jegyzőkönyvének egy 1582. évi bejegyzésében is (fol. 34). Az 1700-as évek első felében BÉL MÁTYÁS Torna megyének a Notitiába szánt leírását tartalmazó kéziratában már így ír róla: "*Nadas*, sive vocabulo diminuto *Nadaska*" és alább elmagyarázza (latinul), hogy a falu névadója a település széléig húzódó mocsárban burjánzó *nád* rengetege, amit magyarul úgy neveznek: *nádas* (Eszterg. Főszegyh. Könyvt. Batthy. Gyűjt.). Az 1700-as évek elejére tehát a 'nádban bővelkedő területet' jelölő *nádas* főnévből lett helységnév végéről eltűnik a *-d* képző, és felváltja azt a *-ka* kicsinyítő képző, amely azután a 18. század folyamán véglegesül. Az 1700-as évek közepétől rendelkezésre álló számos iratban, könyvben, kéziratban, majd nyomtatott térképeken kizárólag a *Nádaska* helységnév olvasható, amely aztán a hivatalos helynévadás során a máig is használt *Tornanádaska* alakot kapja. A *Nádasd–Nádaska* adatpár esetében képzőcserével, és pedig föltehetőleg azonos funkciójú képzők felcserélődésével állunk szemben. E példában szereplő nevek olvasata már kétségtelen hitelű, és valóban megerősítheti a *-d* képző kicsinyítő funkciójának feltételezését.

A Torna megyei *Nádasd* → *Nádaska* → *Tornanádaska* mellé hadd soroljam még az Abaújvár megyei *Nádasd* ~ *Felnádasd* → *Nádaska* → *Füzémádaska* példáját is: 1288: *Felnadasd*; 1332: *Nadazd*; 1335: *Felnadasd* (GYÖRFFY 1: 121); 1427: *Kys Nadasd* (DI. 24819); 1477: *Felsw Nadasska* (HazOkmt. 5: 336); 1786: *Nádaska* (KORABINSKY); 1808: *Nádaska* (LIPSKY); 1851: *Nádaska* (FÉNYES, MoGeogrSz. 3: 126); 1863: *Nádaska* (Hnt.). A hivatalos helynévadáskor neve *Füzémádaska* lett. 1920-ban Csehszlovákiához került.

KISS LAJOS a FNESz.¹-ben *Tornanádaska* címszó alatt említi az 1280. évi *Nadasd*, majd egy 1773. évi *Nádaska* adatot, azzal, hogy: "Az elsődleges *Nádasd* névváltozat náddal benőtt területre utal." – *Füzémádaska* címszó a FNESz. első kiadásában nem szerepel.

A FNESz. negyedik, bővített és javított kiadásában (1988) *Tornanádaska* címszó alatt az adatok után ezt olvassuk: "Az elsődleges *Nádasd* hn. a m. *nádas* 'náddal benőtt hely' *-d* képzős származéka. A hn.-hez idővel a *-ka* képzőbekerült." – E kiadásban már *Füzémádaska* neve is szerepel címszóként. Az 1288. évi *Felnadasd* és az 1477. évi *Felsw Nadasska* adatok után itt ez áll: "Az elsődleges

Nádasd hn. a m. *nádas* 'náddal-benőtt terület' fn.-nek a *-d* képzős származéka. A *Nádaska* névváltozat képzőcsere eredménye." – Kiss LAJOS tehát itt mindkét helység *Nádasd* névváltozatához ugyanazt a magyarázatot fűzi, hogy ti. a 'náddal benőtt terület' jelentésű *nádas* fn. *-d* képzős származéka, de a *-d* képző funkcióját illetően nem foglal állást. A *Nádaska* névváltozathoz a két helységnévnél már eltérő magyarázatot fűz. *Tornanádaská*-nál egyszerűen megállapítja, hogy a helynévhez idővel a *-ka* képzőbokor járult. *Füzémádaská*-nál már képzőcserével magyarázza a névváltozatot, de nem foglal állást, hogy a felcserélt képzők azonos funkciót töltöttek-e be vagy sem.

Mint az előbbieken leírtam, jómagam úgy ítélem meg, hogy *Tornanádaska* és *Füzémádaska* névfejlődésében a korábbi *Nádasd* névalakból a *Nádaska* névváltozat kialakulása mindkét helységnév esetében képzőcsere eredménye, és mindkét esetben feltételezhető, hogy a *-d* és *-ka* képzők egyaránt diminutív funkciót töltöttek be. Ezt a feltevést alátámasztja az is, hogy mindkét falu a középkor óta a legújabb korig igen kicsi település volt; az 1863. évi Helynévtár szerint a Torna megyei *Nádaskán* csak 241, az Abaújvár megyei *Nádaskán* meg csupán 159 lélek élt.

Hogy a *-d* képzőnek az Árpád-kor magyar nyelvében nemcsak személynevekben, de helynevekben is lehetett diminutív funkciója, amely a megnevezett objektum kicsinységére utalt, hadd emlékeztessenek Anonymusra, aki Gestájában erről így ír: "Bors pedig ... a nagy számban összegyűjtött parasztsággal a Boldva vize mellett várat építtetett; ezt a nép Borsodnak hívta, azért mivel kicsiny volt" (An. 18. – PAIS ford.). Ez esetben tehát – Anonymus szerint – a *Borsod* név nem egy kicsinyítő-becéző *-d* képzős személynévből lett helynévvé, hanem egy képző nélküli *Bors* személynévből, az *e* névvel megnevezett földrajzi objektum kicsiny voltára utaló *-d* képzővel alakult helynévvé; a személynévhez kapcsolódó *-d* tehát funkcióját tekintve itt diminutív helynévképző.

Ha Anonymus Gestájának több személynévvél és helynévvel kapcsolatos közlése joggal megkérdőjelezhető is, de hogy ő a maga korának magyar nyelvét tökéletesen ismerte, azt aligha lehet kétségbe vonni. Abban a közlésében tehát, hogy a *Borsod* helynévben a *Bors* személynévhez azért kapcsolta a nép a *-d* képzőt, mert az így megnevezett földvár – és ebbe nyilván beleértendő az annak sánca által körülfogott település is – kicsiny volt (függetlenül attól, hogy a helynév jóval korábbi létrejöttékor a helynévadás valóban így történt-e) aligha kételkedhetünk. Azt mindenesetre el kell fogadnunk, hogy Anonymus korában, a 12. század második, illetve a 13. század első felében egy ilyen helynévadás, ilyen helynévképződés természetesnek tűnt, és egy helynév végén szereplő *-d* képző diminutív funkciójának lehetősége magától értetődő volt.

A fent leírtak megerősítik HAJDÚ tanulmányának a képzőcserek vizsgálata nyomán levont azt a megállapítását, hogy a *-d* képzőnek az esetek nagy többségében mindenképpen funkciója volt, és ez a funkció lehetett kicsinyítés is, "ilyenkor természetesen a megnevezett objektum kicsinységére vagy viszonylagos kisebbségére utalhatott."

Az elmondottak egybecsengenek HAJDÚ MIHÁLY tanulmánya összegzésének azon megállapításával is, hogy a helynevek egy kisebb részében a *-d* képző diminutív funkciójú, s a jelölt hely kicsinységére utal.

DÉNES GYÖRGY

Autóbecenevek

A címben szereplő – tőlem alkotott és Hajdú tanár úr szíves figyelmébe ajánlott – új szó magyarázata az a közismert szokás, hogy a nagy spórolások árán vett személygépkocsik gyakran nevet kapnak, s ezáltal mintegy családtaggá válnak. A névadást sok körülmény motiválhatja.

Olaszországi vendégtanárságom idején mi például egy FIAT 850-est tudtunk vásárolni. Mi legyen a neve? Feltétlenül magyar nevet akartunk neki adni, de lehetőleg olyat, amely olasz barátaink és ismerőseink számára is mond valamit. Ezért esett a választás az *Attila* személynévre: a nagy hun király itáliai "lovasszázadosát" máig emlegetik az olasz történelemkönyvek is. Meg aztán célzás akart lenni részünkről a név arra is, hogy miként Attila az "isten ostora" volt a népek számára, úgy nekünk is sokba került az autó, nem is szólva fenntartásának költségeiről (vö. FÁBIÁN PÁL, *Attila és Vartyogó: Köznevelés* 1986. nov. 14).

Személynevek (kis gyűjtésem ezt mutatja) könnyen lesznek autóbecenév. – Egy Ladát pl. *Szergej*-nek nevezték el, nyilvánvalóan célozva orosz eredetére. – Egy régi Tatra az *Antonin* nevet kapta, mert Antonin Novotny volt akkoriban Csehszlovákia elnöke. – Egy Trabant *Esztike* lett, mert szeszélyes, kiszámíthatatlan volt, mint a hölgyek. – Egy Ford azért kapta a *Hanzi* nevet, mert Frankfurtban vették át a külföldi kiküldetésből hazatérő boldog tulajdonosok. – Nászuram minden autójának, pontosabban minden Trabantjának a *Rози* nevet adta Don Quijote gebéjére, Rocinantéra emlékez(tet)ve. – A *Klementina* név azért ragadt rá egy Skodára, mert a család eltévedt egyszer vele, s a gyerekek, unalomúzsából rágyújtottak az "Ó, te drága Klementina" c. dalra. – Van egy család, amely az autónak mindig a *Gusztli* nevet adja: jelenleg a negyediket nyüvik. – Egy kis BMW neve *Picur* (az ismert rajzfilm szereplőjéről), egy másik BMW *Bébi*. – *Marci*-t Márton napján vették át a Merkur-telepen.

Fiamék Dacia márkájú autójának neve a kiejtésből kiinduló becézéssel *Dácsogó* lett, amit én (megvásárolva tőlük a kocsit) *Decebal*-ra szerettem volna változtatni, de ezt az unokák nem engedélyezték. – Az ő új Audijuk neve *Hercegnő*, mert *Audi*>*Di* = *Lady Di*, azaz *Diana hercegné*. Ez bizony már elég bonyolult névadási folyamat eredménye. – Nyilvánvaló viszont, hogy miért kapja egy 1500-as Lada az *Ezer Öcsi* becenevet.

Az autó színe is meglehetősen gyakori névadási indíték. – Egy piros Dacia *Piroska*, egy szintén piros Lada *Szamóca*, egy 126-os Polski Fiat (némi túlzással) *Tűzgolyó*. – Előkelően hangzik a *Kék Nyíl*, méltó egy kék színű és gyors Ford Fiestához. – A hasonló hangzás is alapja annak, hogy egy sárga kocsit *Sári*-nak, *Sáriká*-nak neveznek.

Eredhet a név az autó hangjából. – Egy régi Trabant a *Rotyogó* nevet érdemelte ki, egy Polski Fiat 126-os zajossága miatt lett *Kompresszor*, és a mi második kocsink, egy Wartburg szintén a hangja miatt kapta a *Vartyogó* nevet. (Gyermekeim szerint kiskorukban minden Wartburgot így hívtak, tehát egy "márkanévet" egyedítettünk.)

Sok név származik a rendszámokat kezdő betűkből: *UX*-ből *Uxi*, *GR*-ből *Grófnő*, *ZK*-ből *Zakó*, *PZ*-ből *Pazzo* (= 'őrült' olaszul), *COK*-ből *Coki*, *BJR*-ből *Bajor*, *UL*-ből *Ubul*, a *DR*-ből *Doktor úr* (az autó ráadásul fehér színű volt) stb. Bevallom, autóvezetés közben el-elkap engem is a találgatási kedv: megpróbálok az előttem guruló kocsi rendszámából értelmes szót faragni, úgyhogy nagyon megértem azt az autóst, akinek *KP* rendszámú kocsija a *Kópé* nevet viseli. (Lehetne éppen *Kézpénz* is, de biztosan nem egy összegben fizette ki.)

Van népetimológias név: *Zápor Jóska* egy Zaporozsecre; *Citrom* egy Citroënre. – Ilyesmi az is, amikor egy Nissan Sunny a *Sunyi* nevet kapja (meg azért is, mert kiszámíthatatlan, gyakran elromlik).

Bonyolult előzményű a *Súrolta* név. Az autó eredetileg *Sarolta* volt, de egy zökkenéskor a fékcső *súrolta* a talajt, és kifolyt a fékolaj.

Az autóbecenevek keletkezésének oka nyilvánvaló: az ember természetes ragaszkodása szó szerint vége is drága használati tárgyához. (Más tárgyknak is szoktunk nevet adni. Az autóneveket gyűjtögetve pl. több mosógépnév jött be "orvanyagként": *Szilveszter*, mert aznap mostak vele először; *Julcsa*, *Mari*, *Manci*, mert afféle "cselédmunkát" végez; stb.) Az a körülmény azonban, hogy a ma futkározó autók túlnyomó nagy részének nincsen neve, felveti azt a kérdést, hogy nem csak egy múltékony névtípusról van-e szó. A jelek erre mutatnak.

Adatszolgáltatóim (tanítványaim, fiam, vóm, unokáim, barátaim) mind megegyeztek abban, amikor erről véleményüket kérdeztem, hogy az autóbecenevek ideje lejárt, mert a személygépkocsi egyre inkább ugyanolyan közönséges használati tárgy lett, amilyen egy rádió vagy egy zsebkés. Így látja ezt PILHÁL GYÖRGY is, aki Oszkár című nosztalgikus jegyzetét ekképpen kezdi: "Kisablakos fehér bogárhátú volt szegénykém, *Oszkár*-nak hívtuk, mert abban az időben minden autónknak nevet adtunk: *Dörmögő*, *Pöttyös*, *Piroska*, *Búbos*, *Fifi*, *Pöfi* ... Kiszolgált matuzsálem volt valamennyi, többségük bogár, mert azokat lehet igazán szeretni, duruzsol a hangjuk, ciripel a motorjuk" (Új Magyarország 1993. márc. 30: 5). Oszkár, szegény, a roncstelepen végzi, a jegyzet írója ezen szomorodik el. Én meg az "abban az időben" kitétel miatt idéztem az írást: úgy látja más is, hogy vége egy régi névadási divatnak.

A leletmentésnek itt lenne az ideje.

FÁBIÁN PÁL

Még egyszer a *kőszikla*-hoz – *Kamon-kő*-ről

Az összetett szavaknak egy sajátos csoportját alkotják azok, amelyekben valamelyik tag idegen eredetű, a másik pedig ennek szókészletünk eredeti rétegéhez tartozó szinonimája (pl. *ár-patak*, *istráng-kötél*, *fele-barát* stb.).

Ezeknek az alakulatoknak a problematikájával már részben foglalkoztam (l. FALUVÉGI 1992, uo. szakirodalmi hivatkozás is), így az ott elmondottakat csak a legszükségesebb mértékben kívánom ismételni, hanem azokat inkább a földrajzi nevekre jobban támaszkodva kiegészíteni.

Az említett írás kiinduló példája a *kőszikla* összetétel volt, amelyet történetileg nyomon követve az alábbiakra következtethetünk:

- az összetett szó illeszkedik a fenti típusba: előtagja ősi eleme nyelvünknek, utótagja szláv jövevényszó;
- tekintettel erre a sorrendre, tehát hogy előbb következik a már ismert, s utóbb a jövevényelem, ami ellentmondani látszik a magyarázás általános menetének, talán helyesebb feltennünk, hogy az eredeti szónak nem annyira magyarázó, mint inkább bevezető szerepe volt: meghonosította nyelvünkben a jövevényszót;
- a példát – a szakirodalmi hagyománnyal részben ellentétben – nem tautologikus, hanem – legalábbis történetileg – magyarázó, mellérendelő összetételnek neveztem;
- az összetétel tagjai közötti szintaktikai viszony a nyelv története során megváltozott: mellérendelőből alárendelővé értékelődött át.

Ez utóbbi momentummal kapcsolatban jegyeztem meg, hogy ezt az átértékelődést – s az eredeti magyarázó viszonyt – az tette lehetővé, hogy a *kő* szónak a régiségben megvolt a 'szikla' jelentése. Az átértékelődés akkor mehetett végbe, amikor az előtagnak ez a jelentése háttérbe szorult. Hogy azonban ez a változás időben mikor következett be, nemigen állapítható meg, legfeljebb következtethetünk rá adatainkra támaszkodva.

A különböző szótárak bőven adatozzák a *kő* keresett jelentését (így MA., PPB., NySz., TESz.). Fontos lehet továbbá az, hogy a *szikla* előfordulásai közt váltakozva találhatunk *szikla* és *kőszikla* adatokat. Mindezt bemutattam már az említett cikkben, úgyhogy ehhez csupán egy kiegészítést fűznék: a Régi magyar glosszárium anyagában egyetlen *kő* előtag nélküli adatot nem találunk (653–4): ez talán arra mutathat, hogy az utolsó idézett forrás, a Brassói Szótártöredék keletkezése idején, 1600 körül, a két szót még szinonimákként kapcsolhatták össze. (Ez az elgondolás megtámogatható azzal, hogy ugyanakkor viszont más források tanúsága szerint a *szikla* és a *kőszikla* bármiféle megkötés nélkül váltakozhatott, az előtag hozzátételével a *szikla* nem jelentett mást. Estünkben tehát látszólag két ellentétes tény – az előtag következetes megléte, ill. esetleges hiánya vélhetőleg ugyanazt támasztja alá.)

A közneveket elhagyva, a kérdés továbbgondolásakor vallatóra foghatjuk földrajzi neveink egy csoportját is. Vannak ugyanis szép számban olyanok, amelyek a *kő* utótagot 'szikla' jelentésben tartalmazzák: *Ablakos-kő*, *Ajnácskő*, *Bél-kő*, *Bise-kő*,

Csorbakő, Vörös-kő stb. A földrajzi névi adatokkal kapcsolatban két mérlegelendő gondolat vetődik fel: egyrészt: a földrajzi nevek – természetükénél fogva – megőrizhetnek bizonyos jelentéseket, esetünkben tehát konzerválhatják a *kő* szó 'szikla' jelentését; másrészt: ha az ilyen utótagot tartalmazó földrajzi név később bukkan fel, esetleg gondolhatunk arra, hogy a névadás az adat feltűnésével egykorú, így a keresett jelentés ekkor biztosan megvan. (Ez utóbbi esetben persze valószínűleg nem feledkezhetünk meg a régi nevek analógiás hatásáról sem.)

A földrajzi nevek ilyen szempontú értékelésénél azonban komoly nehézség adódik, s ez részben korlátozza bizonyító erejüket: nem biztos ugyanis, sőt, nagy valószínűséggel kétségbe vonható, hogy az adat első említése időben egybeesik a névadással. Ha ez az egyezés meglenne, akkor az említett példák közül azt a következtetést vonhatnánk le, hogy a *kő* 'szikla' jelentése a korai időktől egészen századunkig él, s folyamatosan tetten érhető a földrajzi nevekben. A legkorábbi adat, az *Ajnácskő* 1320-ból datálható (FNESz. 62), a legkésőbbi a sorban az *Ablakos-kő* 1886-ból (FNESz. 51). A fentiek miatt azonban óvakodnunk kell messzemenő következtetések levonásától, s így attól is, hogy a földrajzi neveket a *kő* 'szikla' jelentése háttérbe szorulásának vagy megőrződésének a vizsgálatakor, s így a *kőszikla* szó elő- és utótagja közti szintaktikai viszony megváltozásának időbeli megbecsülésekor perdöntőnek tekintsük. Értéküket elvitatni, s tőlük eltekinteni viszont a vizsgálódásban semmiképpen sem lehet.

A *kő* taggal alkotott, eredetileg mindenképp magyarázó mellérendelő összetételtől indultunk el a köznevek köréből, és a *kő* utótagú földrajzi nevekkel folytattuk annak bizonyítására, hogy ezekben is kimutatható az utótag 'szikla' jelentésben. Kapcsolódjunk a két záró adattal az utóbbiakhoz, úgy azonban, hogy egyben vissza is térünk a kiinduló példákhoz, amelyekben a tagok egymásnak szinonimái.

Kő utótagú földrajzi neveink közül kettő köthető ide: a *Kamon-kő* és a *Pécs-kő*. Különlegességük az, hogy bennük az előtag idegen szó, s jelentésében azonos az utótaggal. Mindkét esetben szláv szó az előtag, az előbbiben a *kamenb* 'kő', az utóbbiban a szlovén *pec* 'magányos szikla'. Noha mindkettő viszonylag későről adatolható, a *Kamon-kő* 1902-ből, a *Pécs-kő* pedig 1808-ból, a nevek feltehetően igen régiek, valószínűleg középkori keletkezésűek. Létrejöttük feltétele a szlávok és a magyarok együttélése lehetett: a szláv népesség által adott név a magyar lakosság számára nem volt eléggé világos, megtoldották egy azonos jelentésű magyar szóval, így "magyarosítva" azt (bővebben l. Kiss 1979).

Az ilyen típusú, idegen és magyar összetevőt tartalmazó földrajzi neveket hibrid földrajzi nevekként tartják számon (Kiss i. m. 231). (Ezeknek egyébként a köznevek körében is megvan a megfelelője, l. a hibrid kölcsönszavak kategóriáját [BARTHA 1993]). S a típuson belül sajátos csoportot alkotnak azok, amelyekben a két tag szinonimája egymásnak: ezek tautologikus földrajzi nevek (Kiss i. h.); az általam használt terminológia szerint magyarázó földrajzi nevek. (Földrajzi névanyagunkban sok példát lehet a sor folytatására találni, ezeket l. Kiss i. m.)

A *Kamon-kő* és a *Pécs-kő* tehát bezárta a kört: bennük felfedezhető egy sajátos köznévi összetételtípus tulajdonnévi párja. Befejezésül még annyit szeretnék

hozzáfűzni, hogy a jelen írás alapötletét, a *Kamon-kő* nevet az ünnepelttől kaptam. Köszönet neki ezért.

Irodalom

- KISS 1979 = KISS LAJOS, Tautologische slawisch-ungarische Mischnamen in der ungarischen Toponymie: Studia Slavica 25: 231–9, 1979.
FALUVÉGI 1992 = FALUVÉGI KATALIN, *Kő + szikla = kőszikla?*: Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára. Bp., 1992. 60–4.
BARTHA 1993 = BARTHA CSILLA, Megjegyzések a lexikai kölcsönzésről: Emlékkönyv Fábian Pál hetvenedik születésnapjára. Bp., 1993. 26–35.
Régi magyar glosszárium. Szerk. BERRÁR JOLÁN és KÁROLY SÁNDOR. Bp., 1984.
KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára (FNESz.). 4. kiad. Bp., 1986.

FALUVÉGI KATALIN

Főiskolai hallgatók névtani kutatásai

A tanítóképző főiskolai hallgatók tudományos vagy tudományos jellegű munkára fogása több nehézségbe ütközik. Az egyik nagy nehézség a viszonylag rövid képzési idő, illetve az ebből fakadó képzés szaktárgyanként nem elég intenzív volta. A másik fontos faktor is ebből fakad. Tudnillik a rövid képzési idő miatt a képzés első szakaszában meg kell kezdeni a felkészítést, mert különben valós eredményeket igen nehéz produkálni. Ilyenkor pedig azért nehéz megnyerni a hallgatókat az ügynek, mert még igazában nem tájékozódhattak a képzés teljes rendszerében.

Mindennek következtében nagyon fontos a hallgató középiskolás előlétele. Különös szerencse, ha a hallgatók valahol, például Hatvanban vagy a helyi gimnáziumban már találkoztak névtannal, akár neveket gyűjtöttek, netán fel is dolgoztak. Az is szerencse, ha a hallgató szülőfalujában gyűjt neveket, majd azok feldolgozására vállalkozik, hiszen ott a szülők és az ismerősök remek támaszt jelenthetnek a munkában. Jó előiskola az egyéb területeket célzó honismereti munka is, mert jó szemléleti alapot nyújthat, mivel kialakítja a tények tisztelétét, az utánajárás szükségességének felismerését. Igen jó előkészületnek számít az ilyen természetű munka az adatközlők felderítésében is. Ha valamelyik középiskolás valamely honismereti kör tagja, újfent szerencsés, hiszen egy átlagos (nem iskolai) honismereti kör valódi táptalaj a kezdő gyűjtő számára, lett légyen akár névtanos, akár hagyománygyűjtő.

Természetesnek kell tekintenünk, hogy a hallgatók nagyobb része nem rendelkezik ilyen előzetes ismerettel. Éppen ezért mindjárt az első évfolyam második félévében kell vagy lehet kiválasztani azokat, akik ilyen munka végzésére alkalmasnak látszanak. (Ebben fontos szerepet játszik az első évfolyamosok bemutatkozása. Ebből az alkalomból mindenkit megkérdezek, végzett-e ilyenféle

munkát. Nemkülönben arra is kíváncsi vagyok, milyen idegen nyelvet tanult, járt-e – s ha igen, hol – külföldön. Az előzetes tájékozódás meghozza gyümölcsét.)

Az országos földrajzinév-gyűjtés vonzásában

A hatvanas évek közepén kezdődött meg hazánkban a földrajzi nevek gyűjtése az MTA Nyelvtudományi Intézetében kidolgozott szempontok szerint. A munka megynkben is kezdetét vette, ha nem is egészen az említett szempontok szerint. A kiírt pályázatok jelentős alapul szolgáltak ahhoz a munkához, amely főiskolánk és a Szolnok Megyei Múzeumok Szervezete megállapodása alapján a megye földrajzi neveinek összegyűjtését célozta.

Főiskolánk hallgatói és oktatói két volt járás, a jászberényi és a kunszentmártoni járás névanyagának az összegyűjtését és közzétételét kapták feladatul. Az előkészítő megbeszélést követően 17 hallgató, három oktató, továbbá három külsős látott munkához. Összegyűltek a földrajzi nevek, és a kiadvány 1986-ban látott napvilágot. Ezt követte a Jászszági földrajzi nevek című kiadvány 1989-ben, amely az 1986-ban főiskolánkon megtartott országos névtani tanácskozás anyagát tartalmazza.

A hallgatók óriási munkát végeztek. Becslésem szerint több mint húszezer nevet gyűjtöttek össze, és megteremtették a kiadvány alapját. Némely nagyobb terület anyagának összegyűjtésére több hallgató vállalkozhatott a siker reményében. Különösen Jászberény névanyagának összegyűjtése okozott számos nehézséget, de hallgatóink valóban megküzdöttek velük.

Ugyancsak részt vállalt nyolc hallgatónk a volt kunszentmártoni járás földrajzi neveinek összegyűjtésében is. Három hallgatónk egyénileg gyűjtötte a tájegység egy-egy településének névanyagát, a többiek pedig egy névgyűjtő tábor munkájának részesei voltak. (Vö. alább!) A résztvevők között volt egy végzett tanító is. A hallgatóink itt is több ezer nevet gyűjtöttek össze. Két hallgató pedig fel is dolgozta az anyagot.

Jászszági névgyűjtő táborok

A jászszági földrajzi nevek mellett a nyolcvanas évek elejétől folyt az embernevek és az egyéb nevek gyűjtése is. Az első ilyen akció Jászszentandráson zajlott. Egy hallgatócsoport kiköltözött a faluba, és összegyűjtötte a tanuló ragadványneveket. Egy másik alkalommal – a Pethő kolléga szervezte szociológiai táborral párhuzamosan – újabb névtani tábor működött. Akkor egyrészt a lakosság hivatalos neveit szedtük össze a helyi tanács nagyvonalú támogatásával, másrészt sort kerítettünk a ragadványnevek, valamint az állatnevek összegyűjtésére is.

Hasonló gyűjtés folyt Jászkiskóhalmán is. Összegyűjtöttük az emberneveket, az állatneveket is, azaz valójában szinte teljes a gyűjtemény. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a személynevek 1705-től szintén rendelkezésre állanak, akkor megállapíthatjuk, hogy ennek a településnek a legteljesebb a névgyűjteménye. Kapcsolódik hozzá még a becézőnevek gyűjteménye és feldolgozása is.

Névtábort sikerült működtetni Jászsalsószentgyörgyön és Jászkiséren is. Itt elsősorban a lakónyilvántartó anyagát sikerült kicédulázni, és így feldolgozásra vár.

A további gyűjtemények létrehozásának a tábor fontos tényezője. Ahol ugyanis megjelentünk, ott már könnyebben akadt olyan hallgató, de akár más is, aki vállalta a nagyon kemény munkát.

Kunszentmártonban is

Külön színtöltő volt ennek a munkának az 1986-ban szervezett és lebonyolított névgyűjtő tábor Kunszentmártonban. Ebben négy hallgatónk és egy végzett növendékünk vett részt ottani gimnazistákkal együtt. Igen tanulságos és sok tapasztalatot hozó együttlét volt. (Meg kell jegyezni, hogy főiskolánk gondos istápolója volt minden ilyen munkának és az ma is. Anyagilag és erkölcsileg egyaránt jelentős támogatást kaptunk.)

Névtani témájú szakdolgozatok

1974-ben született meg a főiskolán az első névtani témájú szakdolgozat: POLYÁK MÁRIA: Szülőfalum (Abony) dülőnevei. A másodiknak már köze van a Jászsághoz: Szülőfalum (Kocsér község) földrajzi nevei. Ezeket 1991-ig 36 földrajzi nevekkel foglalkozó szakdolgozat követte. A névtani szakdolgozatok legnagyobb részét a személynevekkel foglalkozó szakdolgozatok tették. 1992-ig 72 ilyen munka született. E szakdolgozattípus nagyobb hányada a tanulói ragadványnevek gyűjteményeként jelentős, de számos olyan munka található közöttük, amelyek népi ragadványneveket közölnek és dolgoznak fel. Két munka egy-egy üzem ragadványneveit tartalmazza. Összesen tíz dolgozat foglalkozik állatnevekkel.

Hallgatóink összesen 70 magyar település névanyagát kutatták és dolgozták fel. Némely település neveiről több dolgozat is készült, olykor ugyanarról a névtípusról is.

Az eltelt 18 év alatt tehát 118 névtani témájú szakdolgozat készült, azaz évente átlagosan valamivel több mint hat. A megoszlás természetesen nagyon egyenetlen. A kezdet kezdetén, 1976-ban 13 szakdolgozatot írtak a hallgatók ebből a tárgykörből, 1981-ben 11-et, 1983-ban 10-et, 1987-ben 17-et, 1989-ben 12 szakdolgozat született. A dolgozatok több mint fele öt évben készült. Az első nagyobb számú dolgozat a munka indulásával lehetett összefüggésben, a második talán a várható befejezéssel. Ugyanez vonatkozhat 1983-ra is. A befejezésnek, az első kötet megjelenésének szólhatott az 1987. évi abszolút csúcs. A hatás kitarthatott még 1989-ig, amikor ugyancsak nagyobb számú szakdolgozat született.

Látnivaló, hogy az események befolyásolhatják a hallgatók szakdolgozati témával kapcsolatos választását. A munkának, a látható sikernek mindig van vagy lehet hatása.

A dolgozatírók nagyobb része jászsági témát dolgozott fel. Ezért több jászsági település névtani feldolgozása egészen részletes, sokoldalú. Jászájkóhalmáról írtak legtöbb szakdolgozatot, szám szerint tízet. Itt szakdolgozat őrzi a földrajzi neveket, a vezeték- és keresztneveket, a keresztnevek történeti rétegét is vizsgálta a dolgozatíró. Van egy jó ragadványnevekről szóló szakdolgozat, továbbá tanulói ragadványnevek rendszerét megalkotó írás is. Egy hallgató feldolgozta az ott használatos állatneveket, egy hallgató OTDK-ás pályamunkát készített a becézőnevekről.

Jászsalsószentgyörgyről 5, Jászapátiról 6, Jászárokszállásról 7, Jászberényről ugyancsak 7, Jászkiérről 6 szakdolgozat szól. Ezek alapján megrajzolható lenne az említett települések csaknem teljes névtani arculata. Erre azonban tanítóképzős hallgatók alig pályázhatnak a siker reményében. Eddig egyetlen névtanos szakdolgozat jelent meg (IVÁNDYNÉ GYENES ILONA: Ivád ragadványnevei), egy pedig most van megjelenőben: PANYI KATALIN: Becézőnevek Jászfákóhalmán.

Tanulságok

Nevek tízezreit gyűjtötték össze hallgatóink, és ezzel nagyon sokat segítettek a magyar és az egyetemes névtudománynak. Különösen a földrajzi nevek összegyűjtése jelent mérhetetlenül sokat, hiszen máris nagyon sok ilyen név hullt ki az emlékezet rostáján.

A nevek összegyűjtésén kívül a hallgatók nagyobb része képes volt arra, hogy a neveket feldolgozza, azok leglényegesebb jegyeit absztrahálja, illetve a kialakított kategóriákkal szembesítse, s mindezek alapján rendszerezze. Szükségképpen színesebbé vált, gazdagodott a tulajdonnevekre vonatkozó ismeretük. A tények fontossága, tisztelete elmélyítette más rendszerek elemeire vonatkozó felismeréseiket is.

Egyéb tanulságok: Különösen hasznos lehet egy leendő tanító számára, ha egy picit kívülről is bepillant a tanulói ragadványnevek színes világába, majd rendszerébe. Ezáltal pedagógusabb pedagógus lehet.

Az emberekkel kialakítandó kontaktus nemkülönben segítséget nyújthat a pályán való érvényesüléshez. A nem direkt kérdés különösen jelentős tanulságokkal szolgálhat. Ha valaki nem szülőfalujában látott munkához, s erre is akadt példa bőven, akkor hallgatóként meg- és átélte a településsel való ismerkedés útját. A sikerek és a kudarcok egyaránt hozzásegítették ahhoz, hogy csakugyan megtanulja, hogyan lehet az esetleges buktatókat elkerülni.

A faluhoz vezető út első állomásán a kutatni készülő ember könnyen idősebb pedagógusra lel. Több hallgató így találkozott a munka során a terepen élő-
tevékenykedő idősebb pedagógussal, aki igen jelentős segítséget nyújthatott nekik ebben is, abban is...

FARKAS FERENC

Adalékok az újabb magyar cégnevek tipizálásához

A magyar névtani szakirodalomban lapozgatva feltűnik, hogy a közlemények közt alig találunk a cégnevek, intézménynevek vizsgálatára vonatkozó írásokat. E hiányt az is indokolhatja, hogy az utóbbi évtizedekben – az állami ipar, kereskedelem egyedurialma idején – nem volt érdekes ez a téma, hiszen igazán nem lehetett

különösebb nyelvi színre, ötletességre számítani az Állami Áruház vagy a 43. Sz. Állami Építőipari Vállalat feliratú cégtáblák világában...

Úgy látszik, a nyelvtudomány eddig nem vett tudomást arról a látványos változásról, amely az utóbbi néhány esztendőben ezen a területen is végbement. A nyolcvanas évek második felében – először csak bátortalanul, kissé sután – megjelentek az új vállalkozási formák a cégtáblákon is: először csak a gmk-k, később a pjt-k, bt-k, kft-k, rt-k, önálló vállalatok. Amint a számuk gyarapodott, s a piaci verseny közvetlenül érzékelhetően megjelent a magyar társadalom életében, úgy virágzott fel a cégnevek divatja, talán soha nem látott számban – és tarkaságban.

Mutasd meg a cégtáblád, és megmondom, ki vagy! – így alakítható át az örök igazságot megfogalmazó szólás. A jó cégelnevezés felér egy fizetett reklámmal: egyéni, sőt egyedi, nem téveszthető össze más névvel, akkor igazán jó, ha nyelvileg, tartalmilag egyaránt ötletes, utal a cég profiljára, esetleg tulajdonosára.

Sajnos a névdömpingben az ilyenek vannak kisebbségben. Itt is érvényesül "a kevesebb néha több" igazsága, időnként találkozunk túl eredetieskedő, túlkomplikált cégnevekkel, amelyek végül is semmitmondóakká válnak (*Big Blu Est Kft*). A nagy többség azonban inkább fantáziátlanságról tanúskodik (pl. a *Bau*-előtagú cégnevek özöne).

A jártomban-keltemben látott cégtáblák, a szaknévsor, a legújabb budapesti telefonkönyv adatainak felhasználásával megkísérlem a cégnevek tipizálását, rendszerezését. A névtani szakirodalomban alkalmazott vizsgálati szempontokat irányadónak tekintetem. Bár az igazán érdekesnek a valódi, egyedi megnevezést tartom, szükségesnek éreztem, hogy a teljes cégnévben megjelenő cégtípus-megnevezéseket is áttekintsem. Az irányadó szempontokat: grammatikai (morfológiai) felépítés, származási nyelv, jelentéstani háttér, itt is igyekeztem figyelembe venni, de mivel nem ezt tekintem igazán fontosnak ebben a csoportosításban, a cégtípus-meghatározásnál a szempontok keverednek.

A) A cég típusának meghatározása

A korábbi egyszerű *vállalat*, *szövetkezet* jellegű nevek mellett növekszik az összetettebb megnevezések száma, amelyek gyakran rövidülhetnek mozaikszóvá, esetleg betűszóvá (*kft*, *pjt*, *-coop* stb.).

I. Egyszerű cégmeghatározás

1. A már említett *vállalat*, *szövetkezet* ill. *áruház*, *vegyesbolt* típusú elnevezések sorolhatók ide, amelyek lehetnek egyszerű vagy összetett szók. Elkülöníthető lenne a nyelvi hovatartozás vagy a jelentéstani szempont alapján több altípus (pl. a *corporation*, *büro* vagy a tevékenység jellegére utaló *cukrászda*, *szabóság*, *butik*, *szépségudvar* stb.).
2. Ide az alaktanilag összetett, de csupán a vállalkozási formára utaló cégtípus-elnevezések kerültek – pl. a *korlátolt felelősségű társaság*, *betéti társaság* stb. Ezek közkeletű formában élnek betűszóként, ritkábban mozaikszóként (*kft*, *bt*, az egyre ritkább *isz-téesz*, *co.* stb.).

II. Összetett cégmeghatározás

Az ebbe a típusba sorolt cégek profiljáról is képet kaphatunk, az összetett, az I/2 típushoz hasonlóan itt is szó szerkezettel nevezzük meg a cégtípust, de a

szerkezetnek legalább egy eleme a foglalkozási ágról is tájékoztat (pl. *lakáséptető szövetkezet, kulturális szolgáltató kft, bizományi bolt, esküvői ruhakölcsönző, ügyvédi iroda* stb.). Ez a cégtípus átmenetet képez a tulajdonképpeni cégnevek felé, hiszen a korábbi évek gyakorlatában az ilyen, "egyéniellenített", személytelen elnevezések voltak a jellemzőek.

A valódi tulajdonnevek, egyénítő nevek csoportosításánál már külön-külön vettem figyelembe a fent említett szempontokat.

B) Grammatikai (morfológiai) szerkezet alapján csoportosítva

I. Egyszerű nevek (*Anni* esküvői ruhaszalon, *Arthur Disco, Beppi* Vegyeskereskedés, *Bohém Kft* stb.).

II. Összetett név, ill. szószerkezet (*Anita Hungária, Ágota-Technic, Bak és Tsa* Bútorkereskedelmi Kft, *Glob Royal* Biliárd Klub stb.).

III. Rövidített elemekből szerkesztett nevek (jobb elnevezés híján használom ezt a megfogalmazást, tkp. a betű- és mozaikszóelemekből épülő cégneveket sorolom ide).

1. A tisztán betű- és mozaikszavak csoportja (pl. *BCBH Kft, Matáv, BeRoHa, Befuszolg* stb.). E típusba sok ötletes elnevezés sorolható, hiszen rövidített elemekből értelmes szó állítható össze, mint *Baj-Kál Kft*.

2. Többször találok fél-mozaikszónak tekinthető szóalkotással, ill. olyan névvel, amelynek csak egyik fele betűszó vagy mozaikszó, gyakran legalább részben idegen eredetű szóelem, rövid szó alkotja a cégnevet: *Neotech, Borsodchem, Boom-Pest* stb. Mint a példák mutatják, ebbe a típusba sorolom azokat a neveket is, amelyek írásmódjukban jelzik a névelemek közötti lazább kapcsolatot.

3. A betű- és mozaikszó kiegészülhet összetett névvé is: ebben a típusban gyakran találkozunk régi, ismert betű- vagy mozaikszó névvel jelölt cégekből kivált vagy azokhoz kapcsolódó újabb vállalkozások nevével – ilyenkor az ismert név szinte "megemeli" az újabb, nyilván még kevésbé "bejártott" céget: *MÁV Intercolortrade Kft, MÁV Fa-Véd Kft, MÁV Dentál Kft*, de újabb vagy kevésbé ismert cégek neve is lehet ilyen összetett: *Fényjelzés-NEHITI* stb.

C) A nyelvi eredet alapján csoportosítva

Ebben a kategóriában nagyon nehéz a magyar és az idegen név elkülönítése, hiszen a pontos nyelvészeti meghatározás szerint is idegen eredetű szavak, kifejezések köre jóval tágabb, mint amit ebből az átlagember érzel, az írásmód is megtévesztő lehet, sőt, a sznobizmus legkönnyebben az írásmódban érhető tetten: "szebb" a név sokak szemében, ha legalább "külsőleg" nem magyar (főleg, ha az inkriminált szó még a magyarban sem igazán melegegett meg: pl. *leasing-lizing*): így születnek az *Annie, Lilly, Baby, Sophia Hostess Service* típusú nevek. És vajon hová soroljuk az ilyen nevet: *Inteam Bár?* (Játékoság vagy tudatlanság tükröződik-e benne?)

I. Ebbe a csoportba a magyar eredetű nevek tartoznak, de ide soroltam azokat is, amelyek nemzetközi szavakat tartalmaznak, pl. *Holnap Könyvkiadó, Két Gólya Bt., Doker* (Dohányipari Kereskedelem) *Kft., Fazon Kézműipari Kft.*

II. Az idegen hangzású és írású nevek száma elég nagy, nyilvánvalóan sok közöttük a legalább részben külföldi tulajdon. Azokat a cégneveket soroltam ide, amelyek vagy hangsúlyozottan idegenes hangzásúak-jelentésűek, vagy pedig kevésbé idegen hangzásukat írásmódjukkal igyekeznek "kiegyenlíteni". Itt is nagyon nehéz eldönteni, hogy hol van a határ (különösen a személyniveknél), gyakran csak egy szempont alapján meg sem húzható ez a vonal.

Végignézve a cégnevek hosszú sorát, az állapítható meg, hogy leginkább klasszikus (görög–latin), német, angol és olasz elnevezésekkel vagy névelemekkel találkozunk, s helyenként bizonyos tematikus kötődés is felfedezhető a cégek tevékenysége és a nyelvek között (pl. a kereskedelemben, bankoknál az angol, a divatszakmában, vendéglátásban az olasz név gyakori) (*Hungagent Rt, Banktrade, Angelo Divat* stb. Az utóbbi hatás lehet igen erős is, pl. a görög Aristotile Simeonidis nevének rövidítésével "olaszosította" divatáru-kereskedő cége nevét, így: *Arissimeoni*).

III. Külön csoportot képeznek a kevert nyelvű elnevezések, amelyek

1. típusa tisztán idegen nyelvű (pl. *Bauinvest, Scantrade* [svéd–magyar kft], *Rezon-Trade Kft*),
2. típusa viszont idegen és magyar elemeket is tartalmaz (*Mobilterv Kft, Mezőfakt Kft* stb.). A nyelvi és helyesírásai bizonytalanságra utalnak a nem egységes írású nevek: pl. *Microlizing Rt.*, de *Cél Leasing Rt.*). Kiváló nyelvi leleményre utalnak az ilyen típusú nevek: *Lila Show-Haj Szalon*.

D) Jelentéstani szempontok alapján csoportosítva:

I. A személynévi eredetű valamennyi névtípus közül a legegyszerűbb, legermészetesebb módon alakult. Korai formájában nyilvánvalóan birtokos jelzős szerkezetben jelentkezett, ma is él így.: *Annamária gyertyabolija, Nagy István húsaruháza* stb. Altípusai is meghatározhatók:

1. Kereszt- és becézett név (*Aranka Iroda- és Területhasznosító Kft, Márta Kosmetika, Ági Virágüzlet, Andrea Mozgás Stúdió Gmk, Angelo Divat* stb.). Legtöbbjüknél feltehetően a tulajdonos vagy munkatárs neve jelenik meg, többször a vállalkozáshoz kötődő ismert személyiségé.
2. Családnév egyszerű formában akkor is élt a mindennapi szóhasználatban, amikor szinte nem létezett magánszektor: a legendás nagy üzleteket egykori tulajdonosokról nevezték meg (pl. a *Nagykovácsi – Petőfi Sándor utcai méteráru üzlet*), ill. a pl. kiemelkedő sporttevékenységért kapott üzletnek elegendő név s egyben reklám volt a tulajdonos családnéve: *Bozsik Kötöde*. Mai cégek: *Berecz Virágház, Bereményi Könyvkiadó, Beregszászi Építőipari Kivitelezés, Béres Rt, Bódi-Művek, Bolla Program Klub* stb.

3. Teljes név viszonylag ritkábban fordul elő, s ezek egy része is tiszteleti név: *Berda József* Lakásfenntartó Szövetkezet, de: *Nagy István* húsáruháza.

A személynévi eredetű cégnevek jellegzetes csoportja, amelyben egy régi forma felelevenítése történik meg: az alapító vagy idősebb cégtárs vagy nagyobb részben tulajdonos (vagy tulajdonosok) neve mellett a személynévvel nem jelölt *társ*a, *társai*, *fia* stb. kiegészítés szerepel. Most úgy tűnik, hogy leginkább értelmiségi tevékenységet folytató vállalkozásoknál bukkan fel: ügyvédi, tervező irodai, ill. szolgáltató, főleg vendéglátó cégeknél (*Bauer és Schmuck és Társai* Kft, *Bényei és Tsai* Vendéglátóipari és Kereskedelmi Gmk, *Bánáti-Böhm és Tsai* Bt. Ügyvédi Iroda, *Bacher Kálmán és Tsai* Ügyvédi Iroda, *Róth és Tsa* Bt. stb.). Formailag hasonló, de nem személynévi eredetű, és ezért szokatlan, kissé megtévesztő pl. a *Comtherm és Tsa* Kereskedelmi Kft, hiszen feltehető, hogy az első eleme nem családnév, hanem egy korábbi mozaikszó, cégnevrövidítés.

II. A fantázianevek szorosan kapcsolódnak a személynévi eredetű cégnevekhez. Van e neveknek egy olyan csoportja, amelyeknél nehéz eidönteni, hogy hova soroljuk őket: ilyen pl. a *Benjámín* Gmk típusú elnevezés – valószínű, hogy nincs közvetlen személynévi példáról szó itt, vagy ilyen pl. azoknak a személyneveknek a felhasználása, amelyek alkalmasak asszociáció elindítására, s legalább elemeikkel, ill. azok jelentésének felidézésével utalnak a cég profiljára is (pl. *Bella-Móda*, *Ara-Bella* menyasszonyiruha-kölcsönző, *Ági* Élelmiszer Nagykereskedelmi Vállalat (eredetileg az állami gazdaságok termékeit forgalmazó cég). Ebbe az átmeneti csoportba sorolhatók azok a cégek is, amelyek irodalmi, mitológiai nevet választanak – nyilvánvaló az indíték az *Aphrodité* Szépségudvar vagy az *Ádám-Éva* fodrászat, ill. a *Neptun* Akvarisztikai Segédeszközök Gyártó Gmk névválasztásánál.

A valódi fantázianeveket aszerint csoportosítottam, hogy utalnak-e vagy sem a cég tevékenységi körére.

1. A leginkább figyelemkeltőek azok a nevek, amelyek közvetlenül jelzik a vállalat munkaterületét: *Bon* Pénz- és Vagyonkezelő Gazdasági Tanácsadó Kft, *Borona* Építészeti, Művészeti és Szolgáltató Bt., *Bagaria* Bőrfeldolgozó és Kereskedelmi Kft, *Bagira* Díszállat-kereskedés, *Barka* Kertépítő Kft, *Blézer* Kft, *Bermuda* Felsőruházati Kft, *Csöd-Stop* Műszaki, Gazdasági, Jogi Szolgáltató Kft, *Szó-Beszéd* Nyelviskola, *Lángör* Tüzeléstechnikai Kft. Kevesebb képzelőerőről tanúskodnak az olyan cégnevek, amelyek ugyan utalnak a profilra, de pl. hangzásuk, hosszúságuk miatt nem elég frappánsak (pl. *Bogyógyümölcs* Kft).
2. A fantázianevek másik típusa nem kapcsolódik közvetlenül a foglalkozási körökhöz, de a jól megválasztott név ebben az esetben is elérheti a kellő hatást: nem tudjuk pl., hogy a *Bohém* Kft mivel foglalkozik, de feltehetően jókedélyű emberek hozták létre, még akkor is, ha talán csehországi kapcsolatokra kívántak utalni az elnevezéssel. A

Bázis név ellenben biztonságot, megállapodottságot sugároz. Ugyanakkor ebbe a típusba sorolható a legtöbb semmitmondó cégnév is: vajon miért kapta korábban oly sok szövetkezet pl. a *Bástya* nevet? Mára már csak egy mozi, egy bútorkészítő és néhány mezőgazdasági szövetkezet viseli utolsó bástyaként, míg *Béke* nevű cégeinkből hat szövetkezet maradt, és egy strand. A *Béke Szálló* ma már *Hotel Radisson Béke*... Jó néhány olyan kft stb. működik ma Magyarországon, amelynek neve legalábbis nagyon hasonló – így az egyénítő funkciót nem tudják betölteni, nem beszélve arról, hogy ezek a gyakran semmitmondó nevek nem magyar elemekből épülnek, nyelvi szörnyszülöttek, így szinte megjegyezhetetlenek (csak a bennfentes képes különbséget tenni közöttük). Példákon bemutatva: *Mikroterv* Kft Építőipari Tervezés, Kivitelezés – *Mikroterv* Kft Kapcsolós tápegység gyártás; vagy ugyan mivel foglalkozhat a *Multibridge* Kft? Valószínűleg nem hídépítéssel... Vagy gondolnánk-e, hogy a csaknem azonos nevű két cég, a *Polikróm*, ill. a *Polikróm '90* közül egyik sem fémipari érdekelttségű: egyikük műanyagipari, a másik villanyszerelő és építőipari kivitelező vállalat.

III. Külön csoportot alkotnak azok a nevek is, amelyek helyre, földrajzi hovatartozásra utalnak – a legváltozatosabb típusúak lehetnek, de sokszor csak a cím ismeretében jövünk rá, hogy helyre utaló névvel van dolgunk: a *Bojtár* Ipari, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft-ről nem gondolnánk, hogy a III. kerületi Bojtár utcában működik. A *Márvány 29* bizományi bolt elnevezésében az játszott szerepet, hogy ez az üzlet a BÁV tulajdona, s a vállalati gyakorlatban az üzleteket címük szerint tartották nyilván: a bérlő csak hivatalossá tette a belső elnevezést. Különösen gyakori volt ez a névadás a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél és utódaiknál (*Rákos Mezeje Mezőgazdasági és Szolgáltató Rt.*, *Rákos Völgye Mgtsz.*, *Óbuda-Újlak Beruházásszervező és Fővállalkozó Kft*, *Sasad Kertészeti Mgtsz.*, *Népliget Kft* stb).

E rövid áttekintés végén megjegyzendőnek tartom: természetesen tudatában vagyok annak, hogy igen sok szempontot figyelembe lehet még venni a tipizáláshoz, elvégezhető jóval részletesebb, alaposabb osztályozás. Úgy vélem azonban, érdemes e kis közlemény keretein belül egy lehetséges csoportosítási módszer főbb vonalait megrajzolni, elindulni a rendszerezés felé. A hirtelen megnövekedett névanyag feldolgozásra vár – tanulmányozása hozzásegíthet, hogy képet alkossunk kortársaink nyelvi leleményességéről, másrészt, sajnos, egy jelentős létszámú réteg helyesírási, nyelvi bizonytalanságáról, szürkességéről is.

FODOR KATALIN